Od prasat k penězům

Směna darů v archaické a moderní společnosti

Bakalářská práce

Vypracovala: Ivona Císařová

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Ondřej Skripnik

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 23. 6. 2006 .....

podpis

Tímto bych chtěla v první řadě upřímně poděkovat vedoucímu své bakalářské práce Mgr. Ondřejovi Skripnikovi za jeho velkou ochotu a pomoc. Dále děkuji Mgr. Marku Halbichovi a Ing. Petru Vymětalovi rovněž za jejich ochotu a za odborné rady. Svým nejbližším děkuji za jejich podporu, trpělivost a důležité podněty.

Obsah

Úvod 1
1. Uvedení k tématu a několik poznámek na úvod 3
2. Popis jednotlivých archaických směn 6
3. Archaická směna darů očima Marcela Mausse 16
4. Směnné chování 20
    4.1. Směnné chování v uvedených archaických směnách 20
    4.2. Darování a budování vlastního postavení v archaické a moderní společnosti 28
    4.3. Darování a peníze v archaické a moderní společnosti 34
5. Dodatek: Co nelze vyčíslit penězi 43
Závěr 47
Seznam použité literatury 49

Pozn.: Text není tištěn v normostranách. Text bakalářské práce má 95 131 znaků (včetně mezer) a 52 normostran.

Úvod

Když jsem se zamýšlela nad tématem své bakalářské práce, věděla jsem, že bych chtěla sledovat to, jak se člověk vztahuje k druhému. Mým původním záměrem bylo sledovat tématiku úcty k druhému člověku ve filosofické literatuře, což se postupně začalo jevit jako dosti obtížný úkol. Po poradě s vedoucím mé práce se ukázalo, že bude vhodnější zaměřit se spíše na konkrétní antropologický příklad a na jeho základě rozvinout teoretickou práci. To, že to bude spíše teoretická práce, jsem zamýšlela od počátku. Nový nápad se mi líbil a shodli jsme se na zkoumání fenoménu darování na základě části mého skeletového překladu Morálka ve směně od D.K. Feila.[1]

Během aktu darování člověk k druhému nějak přistupuje a formuje se vzájemný vztah obou stran. Směnou darů se zabýval již Mauss, a to tak, že tuto směnu zkoumal na příkladě archaických společností, přičemž čerpal z antropologických popisů. Výměna darů v těchto společnostech probíhá ve smyslu závazné smlouvy, kdy darování a oplácení daru je vlastně povinné. Fenomén závazku prostupuje život těchto lidí. Mauss došel k poznatku, že výměna darů utužuje vzájemné vztahy mezi jednotlivci i mezi celými společenstvími. Instituce darování tak stmeluje společnost.

Ve své práci se pokusím blíže nahlédnout do problematiky darování. Vybrala jsem čtyři archaické směny darů, dvě z Feilova pojednání a dvě z Maussova eseje. Ve srovnání těchto směn se zaměřuji na to, zda a jak předmět směny ovlivňuje vztahy mezi aktéry. Předmětem směny je tradičně věc, jež je v jednotlivých směnách různá. V každé směně dochází k výměně mnoha druhů věcí, zaměřuji se proto na ty nejpodstatnější směňované věci pro každou z těchto směn. Jedna z těchto směn během koloniálního období přijala peníze. Tím se dále otevírá téma, v němž budu srovnávat směnu věcí a směnu peněz. Archaickou směnu darů v jistých ohledech porovnám s darováním dnešním, přičemž bych chtěla zjistit, jaké rysy po staletí přetrvaly dodnes. Konkrétně mne zajímají momenty, kdy dochází ke stmelování a na druhou stranu uvolňování vztahů. Zaměřím se na soutěživost a utváření vlastní prestiže, autority a nadřazenosti prostřednictvím darování, jež stojí v opozici k utváření rovnosti a upevňování solidarity. Dále v tomto smyslu budu zkoumat, co se děje,

[1] Feil, D. K.: The Morality of Exchange, in Appell, G. N. – Madan, T. N.: Choice and Morality in Anthropological Perspective. State University New York, 1988

jakmile se peníze dostanou do sféry užších a osobních vztahů. Nakonec bych chtěla přidat dodatek o tom, co penězi vyčíslit nelze. S ohledem na Maussem vyřčené stanovisko si kladu otázku, zda je moderní člověk jen *homo oeconomicus*.

Z materiálů, jež popisují jednotlivé archaické směny, se pokusím pochopit fenomén darování především v ohledech, které jsem nyní uvedla. Hermeneutická metoda, již budu využívat, si klade za cíl proniknout do věci hlouběji a lépe ji pochopit. Téma práce jako celku je jistě dosti široké, aby se na něm dalo dále pracovat. Tato práce si klade za cíl ukázat na jisté postřehy, jež by měly prohloubit povědomí o věci a mohou být zároveň chápány jako podněty pro další zkoumání.

1. Uvedení k tématu a několik poznámek na úvod

V této práci rozebírám archaické[2] směny darů. Tato směna není směna, jak ji chápeme v dnešním ekonomickém smyslu. Předmětem archaické směny darů nejsou ekonomicky potřebné věci, ale věci symbolického významu. Celá směna probíhá v obřadním duchu a důležité zde nejsou zase až tak směňované věci, ale ta skutečnost, že muži mezi sebou směňují a vzájemně se tak zavazují. V archaickém světě existuje tato obřadní směna, ale také běžná směna ekonomického rázu. Tradičně fungují odděleně a vzájemně se nemísí. Jedna ze čtyř následovně představených směn však prošla díky příchodu kolonistů a přílivu peněz změnami. Na tomto příkladu bude možné vidět, jak k onomu mísení obřadní a ekonomické směny dojít může a jaké to s sebou nese následky.

Ve směnném chování archaického člověka hledám rysy, jež přetrvaly dodnes. Tradiční obřadní směna darů probíhající v rámci celého společenství je dnes již minulostí[3], ale lidé si stále vyměňují dary. K reciproční výměně darů dochází dnes v okruhu blízkých lidí.[4] Pro tento okruh vztahů používám výrazy jako úzké vztahy, osobní vztahy, osobní rovina jednání, a podobně, do níž řadím vztahy rodinné, přátelské a vztahy navzájem blízkých lidí. Vůči této sféře osobní stavím sféru neosobní, v níž jde o vztahy neosobní, vztahy uvolněné či individualizované, k nimž patří vztahy obchodního rázu. Tyto vztahy jsou charakteristické větší „odděleností“ lidí, dá se snad říci, že jsou individualizovanější. V okruhu blízkých lidí jsou vztahy stmelenější a výměna darů je jedním z prostředků, jenž tomuto stmelování a utužování napomáhá. V archaické společnosti vážou úzké vztahy jednotlivé směnné partnery, jež pocházejí z různých kmenů. Směna stmeluje celé společenství. V moderním světě[5] je

[2] Archaický člověk žil na území celého světa zhruba do 4. století n. l. (kdy začala vznikat filosofie a tedy nové myšlení). Dodnes archaického člověka můžeme najít v některých koutech světa, i když všudypřítomný modernizační proces postupně ovlivňuje i tyto „primitivní“ společnosti. Primitivní je jinak řečeno archaický a tento výraz používají zvláště někteří antropologové, jímž označují právě ony do dnešní doby přeživší archaické společnosti.

[3] Alespoň v moderním světě. Archaická směna darů či spíše jakási pozměněná forma směny (vlivem modernizačních procesů, jež zasáhly téměř celý svět), která obsahuje původní archaické rysy, může dodnes fungovat v primitivním (archaickém) světě.

[4] K darování dnes dochází jak mezi blízkými a v rodinném kruhu, tak na veřejnosti. Obojí bude možné sledovat.

[5] Moderní společnosti, tzn. evropská a americká společnost 19. a 20. století; viz. Keller (2002)

okruh těchto vztahů zúžen na okruh rodiny a přátel, zatímco ve společnosti (na veřejnosti[6]) vládnou neosobní vztahy. Když se zmiňuji o úzkých vztazích dnes a v archaické době, nejsou to „stejně“ úzké vztahy a v tomto smyslu stejně charakteristické. Mají pouze právě ten společný rys, že jsou užší, než vztahy ostatní a výměna darů v nich dává vzniknout závazku. Podobně je to se vztahy uvolněnými. Dnes jsou ve společnosti, konkrétně na veřejnosti, běžné neosobní a individualizované vztahy, zatímco v archaické době by se zřejmě dalo případně mluvit jen o jakýchsi lehce „oddělujících“ či odcizujících prvcích.

Kdykoliv je vytvořena nějaká kategorie, jako například právě zmíněné úzké a uvolněné vztahy, osobní a neosobní sféra, vlastní zájem nebo konání pro druhého, hierarchické a rovnostářské uspořádání, či například rozdělení směn do typů (reciprocita, redistribuce, obchod[7]), je nutno všechny takové kategorie chápat jako ideální konstrukty, jež pomáhají věc lépe pochopit. Skutečnost, jež je pod kategorie zařazována, není nikdy takto ideální a typová. Každá skutečnost by byla správně zařazena někde ve spektru, v němž jsou kategorie pouze body udávající směr. Tak není žádná společnost čistě hierarchická či čistě rovnostářská, anebo člověk nikdy nejedná čistě sobecky nebo čistě nezištně. Jak bude možné vidět, typy směn jsou rovněž konstrukty, jejichž prvky jsou v jednotlivých skutečných měnách různě, více nebo méně, zastoupeny. Nakonec také označení archaický či moderní jsou podobně vyhraněné konstrukty, jež chtějí jen upozornit na jisté odlišnosti ve světě „archaického“ a dnešního („moderního“) člověka.

Když se zabývám směnným chováním, je dobré si uvědomit, že takové chování není zcela libovolné či spontánní. Mauss rozvádí téma povinnosti darovat a dary oplácet. Kromě těchto pravidel jsou zde dána pravidla etikety a přípustného chování. Toho si lze povšimnout například, když Mauss ukazuje velkorysost dárců, kdy projevení touhy po okamžitém zisku člověka společensky znemožní. Stejně tak Bourdieu například mluví o oblastech, v nichž platí zákaz kalkulace. Když člověk daruje nebo dar přijímá, je nucen chovat se určitým způsobem, jejž vyžadují pravidla etikety a je tak společensky přijatelný.

---

[6] K oddělení a vzniku dvou sfér – soukromé a veřejné – dochází s příchodem moderní doby. Veřejnost i soukromí jsou tedy nově vzniklými sférami. V archaické době (a tradiční době vůbec) nebylo v tomto smyslu žádné soukromí ani žádná veřejnost. Všichni žili pospolu a pojily je úzké vazby. Proto také, budu-li v některých archaických směnách zmiňovat nějaké individualizující prvky, je to třeba chápat v souvislosti s tehdejšími poměry. Takové lehce individualizující prvky a individualizace dnes jsou dvě odlišné věci.

[7] Polanyiho rozdělení

*

Nejdříve popíšu jednotlivé archaické směny darů. Poté vysvětlím Maussův pohled na archaickou směnu, jenž je významný pro pochopení archaického darování, jeho smyslu a působení na společnost, pro pochopení fenoménu závazku. Nakonec přijde hlavní část, v níž se pomocí zkoumání pokusím odpovědět na otázky, jež si v této práci kladu.

2. Popis jednotlivých archaických směn

2.1. Tee[8]

Jako první ze směn uvedu směnu tee, jelikož mi připadá jako nejméně komplikovaná a také nejméně konfliktní. Tee probíhá v rámci některých kmenů na Papua Nové Guineji. Jsou to kmeny Engů (jež jsou nejpočetnější etnolingvistickou skupinou v celé Papua Nové Guineji – v počtu až 170 000 jedinců) a také ještě mnoho sousedících skupin. Engové žijí roztroušeně v klanových skupinách v oblasti Western Highlands. Samotní Engové se liší, co se týče dialektu a některých kulturních detailů. Směna tee propojuje všechny skupiny na daném území, jelikož se na ní musí všechny podílet. Hlavním předmětem směny jsou vařená prasata[9]. To je detail, jenž bude později v rozborech hrát poměrně důležitou roli. Tee probíhala ve třech odlišných fázích: *saandi pingi* je zahajující fáze, během níž vznikají předáváním prasat a perleťových mušlí půjčky a dluhy. Dluhy a půjčky se uskutečňují například na věno, kvůli úmrtí, jako kompenzace vraždy či na vepřové, určené k jídlu. Lidé si předávají prasata a mušle v jednom směru, který se v další fázi otočí. Dochází k hlavní fázi, *tee pingi*, během níž lidé vyrovnávají své dluhy. Konečnou fází, probíhající opět v opačném směru, je *yae pingi*. Ta zakládá nový tee a novou zahajující fázi saandi pingi, jež jde tentokrát tedy opačným směrem než ta z minulého tee.

Nabídnutý dar znamená nabídnuté partnerství a oplata jej stvrzuje. Autor říká, že Eng se může svobodně rozhodnout, zda do vztahu vstoupí či ne. Partneři si sebe navzájem váží a dary jsou stejně tak srdečně dávány jako opláceny. Mezi partnery funguje vzájemné uznání a důvěra, jež je zvláště důležitá v prostředí poznamenaném nenávistí a válkami.[10] Muži si

[8] V této a příští podkapitole čerpám k popisu směn tee a moka z vlastního skeletového překladu ze sborníku antropologických pojednání Volba a morálka z pohledu antropologie (Choice and Morality in Anthropological Perspective) vydaného autory Appellem a Madanem roku 1988 na Státní univerzitě v New Yorku, konkrétně z kapitoly Morálka ve směně (Choice and Morality) od australského autora D. K. Feila, tj. str. 99 – 108.

[9] Výraz „prasata“ používá autor. Jak se však později v původním textu dovíme, jsou to spíše kusy či kousky prasat, tedy vařené vepřové maso umně zabalené do zelených listů. Když ale řekneme, že Engové mezi sebou vyměňují vařená prasata, je jasné, že jsou to jednotlivé dary, protože slovo „prase“ lze použít v množném čísle. Proto jsem tento výraz uvítala a pro zjednodušení jej budu pro tuto práci používat také (i když budeme vědět, že se nejedná o „celá“ prasata).

[10] V mnoha oblastech Highlands na Nové Guineji, včetně oblasti Enga, mezi sebou obyvatelé válčili.

vybírají své partnery často ve vzdálených oblastech (kde již není bezpečno), jsou jimi většinou příbuzní spříznění v ženské linii. Skupiny spolu bojují, a tak se partneři musí spoléhat o to více jeden na druhého, zda partner dostojí svého závazku a splatí dluhy. Partnerské vztahy tvoří často dlouhé řetězce a partnerství se i dědí. Proto když někdo svého závazku nedostojí a cennost nedodá či ji dá někomu jinému, může tak tímto přestupkem (*duna lakenge*) poznamenat celý řetězec vztahů. Tento přestupek je však mezi partnery poměrně řídkým jevem a partnerství jsou naopak pozoruhodně nekonfliktní a stálá: asi devadesát procent těch, jež spolu už někdy vyměňovali, zůstávají vzájemnými partnery až do své smrti. To je pozoruhodné v systému, kde chybí formální sankce.

Zmínili jsme, že ač si zůstávají partneři směny tee věrni, uznávají se navzájem, ctí se dary a mohou si důvěřovat, může se stát, že někdo svého partnera zanedbá a cennost mu nepředá. Tomu však, kdo jeho provinění napraví a předá cennost dál bez ohledu na to, jestli dar obdržel či ne a právě proto, že jej třeba zrovna partner zanedbal a situaci mu tím ztížil, je mezi Engy propůjčena vysoká prestiž. Tento směnný systém tak podporuje morální jednání a přátelství mezi partnery roste úměrně s morální hodnotou jejich vztahu.

Feil ilustruje, jak probíhá darování, pomocí Kleinigova popisu. Dočteme se v něm, že během návštěvy položil partner svému příteli nenápadně za záda malý balíček vepřového a až odešel, jeho přítel měl z pečlivě zabaleného masa vyplněného tím nejlepším kořením velkou radost a cítil se velice poctěn. Hned šel a vybral své nejlepší prase, aby mohl dar svému příteli oplatit. Partneři si vzájemně projevují obrovský respekt. Vlastní zájem je součástí výměny, jelikož muž od svého partnera očekává, že mu dar později oplatí. Pokud je muž na cestách a domlouvá obchody, zastane za něj domácí práce jeho přímý partner. Nosí například vodu pro jeho ženu, štípe dříví a podobně, vše vykonává v přátelském duchu a s vědomím, že prasata získaná na cestách dostane ten věrný přítel, jenž byl schopen dohlédnout širších směnných závazků. Štědrost, již si vzájemně projevují, prozrazuje hlubší angažovanost, než pouhý sobecký zájem na materiální odměně.

Příchod kolonistů způsobil příliv peněz, ale tee je na rozdíl od některých jiných směn nepřijal. Feil odhaduje, že by systém spíše zanikl, než aby se peníze staly jeho součástí. Pokud jsou výjimečně předmětem daru peníze, zastupují uhynulé prase, jež bylo prodáno lidem mimo společenství. Peníze jsou zde pouze jako zástupný dar předány dál jako cennost. Tee neobsahuje žádný obchod, tee a obchod jsou něco zcela odlišného. Za peníze prase mezi Engy

koupit nelze, což jej mimochodem jako cenný statek chrání před znehodnocením. Jeho hodnotu zajišťuje náročná a starostlivá lidská péče. Do oblasti směny se ale postupně dostaly další statky a nadměrným množstvím obíhajících předmětů se důraz z kvality lehce přesunul na kvantitu. Prvky směny tee se s časem mění a tato směna v nějaké pozměněné podobě u Engů zřejmě funguje dodnes.

Zmínili jsme již, že každý muž se může svobodně rozhodnout, zda do směnného svazku vstoupí, či ne. Možnost volby tyto vztahy činí jedinečnými, vyděluje je mimo běžné vztahy, jež jsou sevřené a předem determinované. Svobodné rozhodnutí činí ze směny „společenskou smlouvu“, jak poznamenal Mauss a mnoho autorů před ním. Prasata, jimiž se partneři obdarovávají, jsou stejná. Každý muž pro svého partnera připravuje prase stejným způsobem. Téměř identické dary, jež si muži mezi sebou vyměňují, mezi nimi utváří a zachovávají rovnost, také prohlubují jejich vzájemné vztahy. Navíc každý může chovat prasata, jsou dostupná pro každého. Ve směně nedochází ke konfliktním a křiklavým projevům nadřazenosti a podřízenosti a výsměch či očerňování partnera zvykem také nejsou.

Výměna naopak tlumí nepřátelství, jelikož tee nemůže probíhat v atmosféře války, a podněcuje komunikaci mezi skupinami. Engové říkají, že tee se týká každého – je univerzální – oproti bojům, jež jsou povahy regionální (ty se týkají vždy jen dvou skupin a jejich spojenců). Směna má sociální poslání, spíše než obchodní - posiluje pocit sounáležitosti a prostředí důvěry a bezpečí tlumí boje. Obdarovávání, a tak i vztahy, fungují ve znamení vzájemné důvěry, uznání a závazků. Každý je povinen bránit své spojence, i kdyby to bylo proti svým vlastním bratrům, jež neuznají vyšší závazek vůči cizím partnerům. Nesnadné podmínky směny, jež musí každý sám překonávat, propůjčují vztahům mimořádnou hodnotu a zpevňují je. Zájem celku je nadřazen zájmům individuálním. Pokud někdo smění, je „tím, kdo předává pochodeň“ (*kaita miningi*) a žádné příbuzenské kontakty mu nezajistí takové společenské postavení. Feil zaznamenal řečníky, kteří předkládali jen tyto důvody, když se snažili utišit znepřátelená společenství: tee náleží každému; ostatní si budou myslet, že jsme sobci, když jej budeme svou nenávistnou mstou blokovat.

2.2. Moka[11]

[11] Čerpáno z: Feil, in Appell – Madan (1988), str. 99 – 108

Moka je směnný systém, jenž probíhal rovněž na Nové Giunei, a to v Mount Hagenu v oblasti Highlands mezi Melpy. Od směnného systému tee se dosti odlišuje. V předkoloniálním období si oba systémy byly navenek dosti podobné, ale dovoz mušlí a peněz moku změnil. Již raní kolonizátoři a misionáři do Mount Hagenu přivezli obrovské množství perleťových mušlí, což systémem dosti otřáslo. Moka se nikdy nesoustředila na prasata tolik jako tee a mušle začaly být ukazatelem nerovnosti mezi muži. Byla to cennost cizího, mystického původu, nebylo to jako s prasaty, které muži sami chovali. Jejich množství bylo omezené, a tak se každý musel snažit o to, aby je získal. Moka schvaluje, dokonce vyžaduje, podstatné zisky z výměny, praktikuje se v ní „předarovávání“.

Do moky se později dostaly peníze jako zcela nový předmět směny, jenž systém rapidně změnil. Zpočátku peníze zastupovaly cennost a byly takto používány. Převzaly funkci mušlí a staly se „mocnějším statkem“ než mušle (pouze peníze mohli totiž domorodci použít v obchodu s bělochy). Moka a tee se po příchodu kolonizátorů velmi odlišily a jako obřadní směnné systémy stojí proti sobě. Moce je vlastní princip zájmu. Autor dochází k mínění, že zatímco tee klade větší důraz na vztahy mezi muži, než na transakce, u moky je tomu přesně naopak.

Napřed fungovaly peníze ve směně tak, že zastupovaly cennost, postupně se však začaly navracet ke svému prvotnímu použití, v obchodu – jako prostředek ke koupi surovin. Proto peníze silně napínají vztahy mezi darujícím a obdarovaným a dochází tak k narušení celého systému. Muži začali přecházet od obřadní směny k obchodu, kde mohli vydělávat peníze. Moce je vlastní princip zájmu, jenž ji odlišuje od mnoha jiných směn v oblasti Highlands (nejvíce od tee), a tak peníze spolu s anonymitou dávající pocit bezpečí a odosobněnými transakcemi do původního vzorce směny poměrně snadno zapadly. Vzniká jakási směsice výměny darů a tržní směny a Melpové očividně žádný vnitřní rozpor mezi systémem moka a transakcemi spojenými s penězi nevnímají. Tradiční směna se tak v moderní době přizpůsobuje příchozí peněžní směně a námezdní práci, s nimiž splývá. Moka se hluboce liší od tee i od kuly.

Víme, že moka prošla vlivem kolonistů velkými změnami, které znamenaly zásah do její původní podstaty. Díky přílivu peněz došlo k prolnutí tradiční obřadní směny s běžnou moderní peněžní směnou. Pokud moka stále funguje, domnívám se, že to již nebude ten starý

typ obřadní směny, o který nám zde jde, a bude fungovat již v dosti pozměněné podobě. I v takovém případě v ní mohou určité staré prvky nadále přežívat.

2.3. Kula[12]

Kula je směna darů, jenž probíhala[13] v Melanésii, konkrétně na Trobriandských ostrovech, části d'Entrecasteauxových ostrovů a ostrovů Amphlett. Nepřímo zasahovala všechny zdejší kmeny a přímo se na ní účastnily kmeny Dobu z Amphlettů, Kiriwina, Sinaketa a Kitava z Trobriandů a Vakuty z ostrova Woodlark. Mauss se domnívá, že kula znamená „kruh", a podle Malinowského v kruhu právě probíhá. Dochází ke směně *mwali*, náramků, jež jsou předávány ze západu na východ, a *sulava*, náhrdelníky putují vždy směrem opačným, tedy z východu na západ.[14] Vyměňují se náramky za náhrdelníky a naopak. Tato směna probíhá ve velkém měřítku, mezi všemi zmíněnými ostrovy. Je to kula mezikmenová (*uvalaku*) a organizují ji náčelníci, kteří plují na lodích k jiným ostrovům, kde je očekávají jejich směnní partneři. Nevezou však s sebou žádné dary, jelikož jde o to, aby byli na návštěvě u svých partnerů obdarováni, a předstírají zde, že jen berou. Na straně obdarovaných vzniká závazek a příště, až se směr otočí, bude zase řada na nich, aby své partnery obdarovali oni a dary jim tak oplatili. Příště druhé straně dary vrátí i s úroky. Když náčelník získá cennou věc, pyšní se jí pak celý kmen.[15] Stejně tak funguje na jednotlivých ostrovech a mezi členy v rámci kmene kula menšího rozsahu, tedy vnitrokmenová. Při ní vznikají vazby hlavně mezi náčelníkem a členy kmene.

První dar, jenž zahajuje směnu a otevírá vztah mezi dvěma muži, se nazývá *vaga*, vstupní dar (opening gift). To znamená, že příjemce je dárci nezvratně zavázán a musí poskytnout nějaký dar na oplátku, tzv. *yotile*, dar stvrzující transakci (clinching gift). Musí být

[12] Pokud není uvedeno jinak, v této a příští podkapitole čerpám z Maussova Eseje o daru (1999), jehož text autor sepsal roku 1923. Mauss sám domorodce nepozoroval, pouze interpretoval z Malinowského a Boasova popisů.

[13] Obřadní směna kula je dnes spíše historií, avšak určitá rezidua původní směny mohou přežívat dodnes.

[14] Mwali a sulava, dohromady označovány jako *vaygu'a*. Mauss o nich mluví jako o „platidlech". Označení v tomto smyslu přebírá od Seligmana (přestože Malinowski tuto terminologii kritizuje), který „pojem platidla vyhrazuje předmětům, které slouží nejen jako prostředek směny, ale i jako základní míra hodnoty". Tato platidla nejsou, jako moderní platidla, odosobněná, a naopak zavazují a vážou se také k osobám či rodům.

[15] Zde vidíme rys kolektivity a fakt, že nesměňují jednotlivci, ale celá společenství.

rovnocenný přijatému daru. Za určitých okolností je možno si vzít dar násilím či se tomu, kdo nedaroval, mstít. Dary jsou tedy povinné a očekávané. Pokud obdarovaný nemá možnost dar poskytnout, může dát alespoň zástavu, *basi*. Ta dárce uklidní a obdarovaný má nějaký čas na to, aby skutečný dar opětoval. Jak je vidět, kula má svá striktní pravidla a je významnou institucí prostupující život domorodců. Jak již bylo řečeno, postihuje patrně veškerý ekonomický a společenský život Trobrianďanů. Jeví se jako jeden z cílů zdejšího života, ale prakticky se jí účastní hlavně náčelníci, a to náčelníci přímořských kmenů, alespoň té významné, mezikmenové kuly.

Hledání partnera z protivníkova kmene vyžaduje, aby muž dokázal partnera oslnit, „svést“. Musí sice brát v potaz společenské postavení potenciálního partnera (musí být přibližné jeho vlastního postavení), ale každý se snaží uspět a předehnat ostatní. Běžnými projevy jsou soupeřivost, řevnivost, snaha se ukázat a být důležitý. Obdarovávání má slavnostní ráz a darující mocně vyjadřuje velkorysost a přehnanou skromnost. Obdarovaný se má před darem na pozoru, věc pohrdavě přijímá tak, že ji v rukou drží jen na okamžik a odhodí ji na zem. Nakonec dárce hodí věc obdarovanému k nohám. Troubení lastury však věstí slavnost. „Tím vším se má prokázat štědrost, svoboda, nezávislost a zároveň důstojnost.“[16] Každý se snaží získat co nejlepší věc, co nejvýhodněji směnit, mít úspěch. Muži tak vlastně mezi sebou soutěží, jsou si partnery i soupeři zároveň. Čím je věc cennější a lepší, tím víc se jí držitel může pyšnit a díky věci také získává prestiž. A naopak, věc je prestižnější tím, čím více významných lidí prošla pod rukama. Muži projevují z drženého předmětu radost.[17] Nesmí si jej však ponechat příliš dlouho, při příští příležitosti jej předávají dál. Pokud by někdo měl v úmyslu předměty shromažďovat, vedlo by to ke ztrátě jejich hodnoty a snížení prestiže vlastníka. Cílem je neustále je vyměňovat. Co člověk dostane a přijímá tak do svého vlastnictví, nenechává si zpravidla pro sebe, ledaže by se zrovna bez toho nemohl obejít, a předává věc dál. V případě vnitrokmnenové výměny, alespoň třeba švagrovi. Běžně se může stát, že věci, které jsme předali dál, se nám ještě téhož dne vrátí.

Kula je směnný obchod potlačového typu. Svědčí o tom prvky rivality a soutěživosti. Potlačový obchod se rozvinul v Melanésii, v Polynésii o něco méně a potlač v pravém slova

[16] Mauss (1999), str. 43

[17] „Nelze jim však upřít výjimečnost a posvátnost. Mít některé z nich ‚samo o sobě rozveseluje, osvěžuje a konejší‘. Majitelé je ohmatávají a dívají se na ně celé hodiny. ... Přinášejí nešťastníkovi největší úlevu.“ Mauss (1999), str. 46- 47

smyslu fungoval hlavně mezi severoamerickými Indiány (o tom však později). Kula je tak Maussem označena za systém totálních závazků potlačového typu.

Kula má vznešený ráz a jednání je naplněno velkorysostí, štědrostí a předstíranou nezištností. Náramky a náhrdelníky mají rituální význam. Vedle ní existuje ještě jedna směna, při níž se ale smlouvá a dohaduje. Nese název *gimwali* a na rozdíl od kuly se v ní směňují ekonomicky potřebné věci, jde tedy o běžnou směnu. Domorodci ji pečlivě odlišují od kuly. Smlouvání je chování kuly nehodné. „O jedinci, který nevede obchod kula s patřičnou velkomyslností, se říká, že jej ‚vede jako gimwali'."[18] Kula, směna obřadního rázu, je příležitostí ke gimwali, běžné směně, jež nemusí nutně probíhat mezi partnery. Probíhají tedy současně, avšak „odděleně". „Vedle užšího sdružování dochází mezi jednotlivými příslušníky spojeneckých kmenů k volné směně."[19] Navzdory tomu, že se na ostrovy dostaly peníze a desetiletí zde přetrvávaly, směna kula jimi dotčena nebyla. Společenským vztahům v kule je připisována vyšší hodnota než vztahům jim opačným, vztahům v gimwali. Tyto dvě skupiny vztahů se nesmí navzájem mísit. Během darování v kule jsou potvrzovány mezilidské vztahy.[20]

Při příležitosti obřadní směny kula jsou pronášena také rituální zaříkávadla, která slouží například k přičarování věcí, anebo také k zažehnání válek a nenávisti, aby mohl obchod probíhat jako mezi přáteli. Ostrované jsou k sobě obvykle nepřátelští, ale stejně jako jinde mají obchodníci zpravidla imunitu před napadením.

Vedle kuly fungují ještě další směnné obchody, (kromě gimwali, který se však svým charakterem liší) například *wasi*. Probíhá mezi partnery zemědělských kmenů a přímořských kmenů tak, že zemědělec zanechá část své úrody před dveřmi svého partnera rybáře, který zase příště svému partnerovi i s úrokem vrátí část ze svého rybolovu.[21] Jiná směna nese název *sagali*. Je pořádána ve formě výstav a jedná se o velké rozdělování potravin, například při příležitosti žní, stavby chýše pro náčelníka, výroby nových člunů či pohřebních slavnostech. Jsou tak odměňovány skupiny, jež vykonali nějakou službu pro náčelníka a jeho rod. Zde se projevuje kolektivita, ale také princip boje a soupeření (patrně skupinové).

[18] Mauss (1999), str. 42

[19] Mauss (1999), str. 52

[20] Feil, in Appell – Madan (1988), str. 100

[21] Podobná směna, jež znamená vlastně dělbu práce, funguje i na Novém Zélandě.

2.4. Potlač

Potlač v pravém slova smyslu probíhal[22] mezi indiánskými kmeny na americkém Severozápadě, ale také na Aljašce (Tlingitové a Haidové) a v Britské Kolumbii (hlavně Haidové, Cimšjanové a Kvakiutlové). Na Severozápadě Ameriky žily kmeny konkrétně na ostrovech a na pobřeží či mezi Skalnatými horami a pobřežím. Byly to bohaté kmeny[23], jež trávily zimu nepřetržitými slavnostmi. Co se během léta a podzimu urodilo, se v podstatě během zimy spotřebovalo.

„Potlač" znamená hlavně „živit", „konzumovat". Potlač pořádali náčelníci, kteří na obřadní slavnosti svolávali ostatní kmeny. Při té příležitosti obdarovávali jejich náčelníky. Darování v rámci potlače však fungovalo i mezi členy kmene a rodu. Dary představovaly potraviny, měděné destičky, nádherně zdobené tkané přikrývky či kožešinové pokrývky z koz[24], ale také například otroci. Slavnostně se předávají také ženy do manželství a pak i různé nehmotné záležitosti jako například výsady zeti, jména a hodnosti dětem a zeťům. Základním a nejnedotknutelnějším majetkem (jenž u lidí probouzí závist) je jméno a totemový znak. Všechny tyto předměty daru jsou zdrojem cti a prestiže, postupu na společenském žebříčku.

Ty nejcennější předměty jsou sacra, jejichž rodina se jich jen nerada zbavuje a jsou určeny „spíše k zapůjčení než k prodeji a skutečnému postoupení"[25]. Mezi ně patří zmíněné destičky z mědi, přikrývky (obojí někdy s vyraženým a vyšitým rodovým znakem), talismany a zmíněné osobní nehmotné statky. Měděné destičky přitahují další měděné předměty, tedy rozmnožují bohatství. Měď je u některých kmenů uctívaná živoucí bytost a někdy je také

[22] Ruth Benedictová ve své knize Kulturní vzorce (originál vyšel roku 1934) uvádí, že dotyčné indiánské kmeny se již v 2. polovině 19. století rozpadly. Také Lagassého Encyklopedie mluví o vylidňování těchto kmenů od počátku 19. století díky kontaktu s Evropany a Američany, kteří zasahovali i do potlačové praxe, čímž byla narušena. Současná existence potlače se však zcela vyloučit nedá, mohl by dnes fungovat v pozměněné podobě.

[23] Díky rybolovu, lovu kožešinové zvěře a zpracování cedrového dřeva.

[24] Lagassé (2000). Mauss měděné destičky, jež byly některé ve formě skutečných mincí s rodovým znakem, a (tzv. chilkatské - zdobené) přikrývky opět nazývá platidly.

[25] Mauss (1999), str. 85

ztotožňována s lososem, který je sám předmětem kultu. Měděné destičky jsou to takové domácí „placaté božské věci“. Přinášejí člověku štěstí, prestiž a moc.

Náčelník, na něhož přišla řada a měl uspořádat potlač, si na něj „vypůjčil“ od členů svého kmene a půjčku jim pak později „splatil“. (Když si půjčoval, musel však znát míru, aby rodinám něco zůstalo, z čeho by mohly přežít zimu.) Na příštích potlačích byl na oplátku obdarován on a výtěžek z nich rozdělil členům svého kmene. Byl jim také zavázán za rozličné služby, které muži vykonávali pro uspořádání potlače. Náčelník, který byl obdarován, musel příště uspořádat potlač sám, avšak ještě honosnější, něž byl ten poslední. Potlačové slavnosti se konaly v tomto velkém měřítku- neustále se scházely celé kmeny, ale zároveň i jednotlivé rody a rodiny. Jednotlivé oslavy na sebe navazovaly a trvaly často velice dlouho. „U příležitosti sňatku, různých obřadů, společenského povýšení se bez ohledu na množství spotřebuje vše, co se na jednom z nejbohatších pobřeží světa umně nashromáždilo za celé léto a podzim. Podřizuje se tomu i soukromý život; když se uloví tuleň, když se otevře nádoba s bobulemi či zakonzervovanými kořínky, jsou zváni příslušníci téhož klanu; když na břehu uvázne velryba, jsou zváni všichni.“[26]

Lze si povšimnout velmi kolektivního charakteru života a vzájemné výměny u indiánských kmenů, kolektivita je zde ještě výraznější než u směn potlačového charakteru v Melanésii či Polynésii. Podmínkou směny je opět povinnost oplácet, a to s úrokem, který se pohybuje od třiceti do sta procent ročně[27] – a to jak u potlačů, tak u běžných darů. Obdarováváním lidé navazují kontakty a spojenectví, utužují své vztahy a prokazují si navzájem úctu. Když člověk dává, „...dává i sám sebe, a to, že dává sebe, znamená, že ‚dluží‘ - sebe i svůj majetek – ostatním“.[28]

Velká potlačová klání jsou charakteristická ještě několika důležitými rysy. Bojovností, soupeřivostí a pohrdavým chováním. Během slavnostního ceremoniálu se hostící náčelník vytahuje svým bohatstvím a náčelníka – „soupeře“ urážlivě obdarovává, a to někdy i tak, že věci- destičky, přikrývky, rybí tuk a jiné hází rovnou do ohně. Náčelník tak chce vyvolat dojem, že si ani nepřeje, aby mu něco vraceli. Ničení věcí si však symbolicky vlastně

[26] Mauss (1999), str. 64

[27] Mauss (1999), str. 81

[28] Mauss (1999), str. 97

vynucuje bezpodmínečnou oplatu.[29] Cílem je umlčet soupeře. Opěvuje vlastní slávu a moc, což je všechno důraznou výzvou pro jeho hosta, aby jeho výstup při příští příležitosti překonal. Během potlače dochází k soupeření, nevraživosti i k boji, a to zpravidla mezi náčelníky, atmosféra slavnosti je bojovná. Může dojít i k tomu, že „darovaní“ otroci jsou upáleni. Potlače tak mohou být i velmi kruté.

Tím, že náčelník uspořádá potlač, získává na společenském postavení a obdarovaný je vázán k uspořádání ještě honosnějšího potlače. Pokud odmítne dary, platí to samé – příští potlač čeká jeho. V zásadě však bývají dary přijímány a chváleny. „Člověk musí hlasitě ocenit jídlo, které pro něj připravili.“ Je si ale zároveň vědom toho, že přijímá dar – „břemeno“. Kdyby náčelník, jenž je na řadě, potlač neuspořádal, znemožní se, ztratí čest a je připraven opustit společenství a třeba i zemřít. Nepozvat na potlač může znamenat i válečný konflikt. Povedený potlač jeho organizátorům přináší prestiž, a to nejen náčelníkovi, ale celému kmeni. Získá-li náčelník cennou věc, pyšní se jí celý kmen. Na druhou stranu, hojně obdarovaný náčelník je vlastně pokořený a zavázaný k „odvetě“ – je to, jak říká Mauss, „válka majetku“. Opětování musí přijít až po nějaké době a pokud by někdo dal najevo, že mu jde o navrácení majetku a okamžitý zisk, stal by se zdrojem opovržení. Pojem cti hraje obrovskou roli, je zde opět ještě výraznější než v Polynésii a Melanésii[30].

Potlač není jenom jev ekonomický, společenský, právní (jde o smlouvu), ale také náboženský – náčelníky během obřadů „ztělesňují“ předky, tančí jejich tance, nosí jejich jméno a ovládají je jejich duchové; duchům se také obětuje – a dále také jev estetický. Je to „jev totální“.

[29] „Právě ničení, ke kterému dochází i při obětním darování, nám poukazuje na povahu obětního darování, které se dožaduje bezpodmínečného oplácení (a to i bohy).“ Rost (1994), str. 37

[30] Polynéská mana symbolizuje magickou sílu každé bytosti, ale také její čest, a jedním z nejlepších překladů tohoto slova je autorita, bohatství.

3. Archaická směna darů očima Marcela Mausse

Nyní je třeba představit, jak na archaickou směnu, jež probíhá ve formě směny darů, vlastně Marcel Mauss pohlíží. Jeho poznatky jsou nezbytné pro pochopení základních skutečností. Mauss odhaluje důležitý fenomén závazku a ukazuje, jak závazná a zavazující směna darů mezi partnery i celými společenstvími utváří pouta. Směna darů tak utužuje vztahy a stmeluje společenství. Mauss své zkoumání provádí na základě antropologických popisů antropologů Bronislawa Malinowského a Franze Boase. Směnu darů zkoumá na příkladu obyvatelů Andamanských ostrovů, obyvatelů Oceánie- Samoy, Melanésie a Polynésie, novozélandských Maorů, a nakonec indiánských kmenů severní Ameriky.

U všech zkoumaných kmenů Mauss shledává, že výměnu neuskutečňují jednotlivci, ale celá společenství, a tím se vzájemně zavazují. Náčelníci směňují za celé společenství. Například při potlači si náčelníci na potlačové klání vypůjčí od členů kmene a také získané předměty pak v kmeni zase rozdělí, tedy vrátí. Obdrží-li náčelník prestižní předmět, pyšní se jím všichni členové kmene. Předmětem směny jsou potraviny, předměty nejrůznějšího druhu, ale také lidé (otroci či ženy), anebo nehmotné „věci“ jako je jméno, znak či píseň. Lidé a kmeny si vzájemně projevují nejrůznější zdvořilosti jako jsou hostiny, obřady nebo například vojenská výpomoc. Směna zasahuje do všech oblastí života. Například konkrétně o směně kula Mauss říká, že postihuje patrně veškerý ekonomický a společenský život Trobrianďanů. „Kula ... konkretizuje, sdružuje mnoho dalších institucí.“[31]

Formálně směna darů funguje na principu dobrovolnosti, ale pod hrozbou nepřátelství či války je povinná. Mauss tento jev nazývá „systémem totálních závazků“. „Jde o totální závazek v tom smyslu, že celý kmen prostřednictvím svého náčelníka uzavírá smlouvu za všechny, za všechno, co má, a za všechno, co dělá.“[32] Potlač, o němž bude řeč a jenž je význačný tím, že v sobě nese princip rivality a soutěživosti, je nazván „totálním závazkem soutěživého typu“.

Výměna věcí neprobíhá z ruky do ruky, ale s časovým odstupem. Tím vzniká závazek, jejž obdarovaný může zrušit jedině tak, že dar příště svému dárci oplatí. Obdarovaný musí dar

[31] Mauss (1999), str. 51

[32] Mauss (1999), str. 15

„splatit“, jinak se vystavuje nebezpečí, že si od něj partner vezme dar násilím, že bude znemožněn, ztratí svou čest, či dokonce že bude muset odejít a třeba i zemřít. Partneři mezi sebou aktem darování a přijetí uzavírají smlouvu. Darováním projevují muži svou štědrost a zároveň si druhého zavazují. Oplacený dar musí být minimálně tak hodnotný jako dar předtím přijatý, či spíše často ještě hodnotnější. Totální závazek nezahrnuje pouze povinnost přijímat, ale také povinnost oplácet a povinnost dávat. „Odmítnout dát, opomenout pozvat, stejně jako odmítnout si vzít je totéž jako vyhlásit válku, jako odmítnout spojenectví a přátelství.“[33] Zde můžeme vidět, že dojde-li k porušení pravidel směny, může vypuknout otevřené nepřátelství či boj. Nebo také, směna zajišťuje mír uvnitř či napříč společenstvími. Dávání darů znamená utváření a potvrzování, tedy zachovávání svazků. Přijmout dar znamená akceptovat partnerství, svazek a dále se o tento svazek dalším opětováním a výměnou „starat“. Darování a svazky propojují a posilují soudržnost společenství a vazby vznikají i mezi jednotlivými společenstvími, čímž mezi nimi utvářejí dobré vztahy. Věci putují mezi jednotlivci, rody, kmeny, a tak je propojují. Mauss chce ukázat, že darování stmeluje společnost.

Důležité je povšimnout si, že Mauss ukazuje, že směňované věci jsou často z ekonomického hlediska „k ničemu“, nejsou potřebné či důležité k životu. Je to tedy směna spíše symbolického rázu, věc nemá hodnotu ekonomickou, ale symbolickou. Navíc, jak bylo řečeno, věc může nabývat na prestižnosti a podle Mausse má svého ducha, *hau*, jinými slovy, je oduševnělá. Věc je svým duchem vázána ke svému majiteli a nutí obdarovaného dar opětovat. Pokud tak obdarovaný neučiní, může mu darovaná věc uškodit. Obdarovaný je tak vázán a ručí vlastní osobou. Dlužník se může stát otrokem a může být i zabit. Neobdarovat znamená ztratit vážnost, „ztratit tvář“ („persona“). Například u potlače „sacra“[34], rodinné cennosti (jenž jsou svou silou poutány k rodu), mají své jméno a rodokmen a Mauss říká, že mají duši. Mají tu schopnost přitahovat další cennosti a zvětšovat tak bohatství. Bohatství zase souvisí s prestiží a ctí mužů. Dochází tak k prolínání osob a lidí a dostávají se na roveň.

Mauss ukazuje, že principy archaické směny přežívají ve starých právních systémech a ekonomikách. Staré společnosti totiž, oproti té naší, moderní, nečinily takový rozdíl mezi osobami a věcmi. Do té doby, než Řekové a Římané „vymezili rozdíl mezi soukromými a

[33] Mauss (1999), str. 25-6

[34] Mauss uvádí, že alespoň staří Římané, Trobrianďané, Samojci a indiáni Kvakiutlové a Cimšjanové rozlišují mezi předměty spotřebními, „které se běžně rozdávají, (možná i prodávají)“ –po nichž však stopy nenašel- a rodinnými cennostmi *sacra*, kterých se rodina jen nerada zbavuje, a to složitější, obřadní cestou.

věcnými právy, oddělili prodej od daru a výměny, morální závazek od smlouvy a hlavně pochopili rozdíl mezi rituály, právy a zájmy“.[35]

Propojení osob a věcí lze vidět například u rozlišení věcí na mancipační (res mancipi) a nemancipační (res nec mancipi) ve starých římských kodexech. Zatímco věci nemancipační bylo možno jednoduše převést, věci nemancipační, cennosti, jenž jsou vázány k rodu, mohou být předány pouze prostřednictvím slavnostního obřadu mancipace („předání do rukou“). Mancipací vzniká mezi dárcem a příjemcem právní vztah, a to podle Mausse právě proto, že předaná věc je zároveň stále vázána k původnímu rodu. Nejstarší smluvní typ v římském právu, *nexum*, způsoboval, že dlužník může svému věřiteli upadnout v otroctví – nexum se původně vztahuje jak na věci, tak na lidi. Nebo také přijmout germánské *wadium*, zástavu, může znamenat nebezpečí[36] a proces darování je prostoupen nedůvěřivostí a vyzývavostí. Má totiž nad potenciálním dlužníkem magickou moc. Tak jsou obě strany svázány („závazek“). Obdarovaný, ten, kdo přijal věc druhého, je svému dárci jakoby prodán (ručí vlastní osobou), dokud věc nesplatí. Protidary a protislužby jsou povinné.

Jiným příkladem síly věcí a propojení lidí s věcmi je starý indický zákon bráhmanů, který vyjadřuje myšlenku, že vše, co člověk dá, bude mu v budoucnu vráceno (což se v tomto případě vztahuje i na příští život a také se tak může stát mnohonásobně). Dá-li, bude mu dáno, ukradne-li, ztratí on sám – prolíná se osoba s majetkem. Věc je od toho, aby byla darována. Přijmout dar může být však také nebezpečné, jelikož přenáší na příjemce (bráhmana) i dárcovy hříchy[37] a bráhman je závislý na hněvu dárce. Nemá se také jíst u nepřítele. Navíc se bráhman chová pyšně a může se i urazit, když je zahrnut dary (zde vidíme podobné chování jako během potlače). Musí se dbát na to, aby při předávání přijímání daru nedošlo k nějaké chybě. „Vše podléhá etiketě; není to jako na trhu, kde si za určitou cenu fyzicky vezmete určité zboží.“[38]

Mauss kladně oceňuje tehdejší kolektivitu, soudržnost a smysl pro společný zájem. Fungovala morálka skupin, ne jednotlivce samotného. Jednotlivec byl pevně spjat se svým rodem a kmenem a společenství se zavazovala navzájem. Směna prostupovala všechny oblasti

[35] Mauss (1999), str. 112

[36] Dalším dokladem je význam germánského výrazu „gift“, jenž znamená „dar“, ale i „jed“.

[37] Parry: On the moral perils of exchange, in Parry – Bloch (2000), str. 68

[38] Mauss (1999), str. 123

života a mnohdy uváděla do pohybu celou společnost a její instituce (což je zmíněný totální společenský jev). Tehdejší člověk neznal individuální kalkul v tom smyslu, v jakém se vyvinul v moderních společnostech. Archaická směna není prováděna ani ze zištnosti ani z nezištnosti. Jde o navazování styků, přátelství a spojenectví, jde také o vzájemné protislužby. Směna je praktická. Lidé si vyměňují předměty, aby mohli vlastnit jiné a zároveň mezi sebou činí závazky spjaté s vlastní osobou.

Chování při potlači lze přirovnat k dnešnímu utrácení z marnivosti a plýtvání. Cílem potlače bylo však získat autoritu a vydobýt si společenské postavení. Tehdejší zištnost však byla jiná než dnes- směňovaly se potraviny určené k okamžité hostině či cenné předměty proto, aby si dárce druhého zavázal. „Vrací se i s úrokem, ale proto, aby se ponížil první dárce či směnitel, a ne jen proto, aby se vyrovnala ztráta, způsobená ‚odloženou spotřebou'."[39] Ekonomika ryzího zisku vzniká až v moderní době. Zdá se však, že prostřednictvím majetku mohl člověk tehdy i dnes nabývat autority, prestiže a druhého si podřizovat. Mauss doplňuje, že tehdejší člověk byl, alespoň navenek, štědřejší a velkodušnější než dnešní. Žije v pospolitém světě, kde funguje zákon pohostinnosti a tehdejší lidé uměli dávat a oplácet. „K tomu, aby lidé spolu mohli obchodovat, museli se napřed naučit odkládat kopí."[40] Teprve pak si mohli vytvářet vlastní zájmy a vzájemně si je uspokojovat.

I dnes však funguje mezi lidmi závazek způsobený darováním či pozváním, pohostinností. V naší společnosti je také smysl pro dobročinnost a sociální péči, solidaritu. Tak dnešní člověk není jen ekonomický živočich, který počítá vlastní výnosy. Někde by však mohlo být více lidskosti a citlivosti – například v zákonech, nebo odměňování za vykonanou práci, v níž člověk „nechává kus sebe". To jsou skutečnosti, jenž by se ještě daly v zájmu blaha jednotlivce vylepšit. Celkově však by bylo dobré naučit se větší ohleduplnosti ke společnosti jako celku, člověk by v sobě měl mít obecný zájem. „Právní a ekonomické termíny, jež s oblibou stavíme do protikladu: dobrovolnost a povinnosti; štědrost, velkodušnost, přepych a spořivost, zájem, prospěch by také bylo dobré znovu vložit do tavícího kotle."[41]

[39] Mauss (1999), str. 147

[40] Mauss (1999), str. 156

[41] Mauss (1999), str. 143

4. Směnné chování

Nyní budu vycházet ze čtyř uvedených archaických směn a pokusím se odpovědět na následující otázky. Nejprve bych chtěla zjistit, zda je nějaká souvislost mezi předmětem směny a podobou vztahů mezi muži (či v důsledku uspořádáním společnosti) a pokud ano, tak jaká. Tato otázka se týká archaické směny. V dalších dvou částech budu zkoumat rysy směnného chování, jež přetrvávají od archaických společností k moderní společnosti. V první z těchto částí si budu všímat především toho, zda si člověk darováním také udržuje svou autoritu a společenské postavení. To lze nejlépe sledovat na příkladu sjezdů náčelníků či dnes na veřejnosti. V druhé z těchto částí mě bude zajímat, jak ve směně darů působí příliv peněz a jak se k nim lidé vztahují. Jak peníze působí v okruhu úzkých či osobních vztahů, a to jak v archaických společnostech, tak v moderní společnosti.

Tyto otázky propojuje snaha sledovat vliv směny darů (i peněžních) na vztahy mezi dárci a obdarovanými, případně na společenskou soudržnost, solidaritu (či rozvolnění). Týká se to jak archaických společností, v nichž byla směna darů celospolečenským jevem, tak moderní společnosti, kde je darování významné jak mezi blízkými, tak na veřejnosti. Pomocí tohoto přístupu lze zjistit, zda existují nějaké paralely ve směnném chování archaického a moderního člověka.

4.1. Směnné chování v uvedených archaických směnách

Nejdříve tedy začnu u toho, jaké předměty se ve starých směnách vyměňovaly. V novoguinejské směně tee si muži mezi sebou vyměňovali vařená prasata. To by nebyla zas až taková zvláštnost, jelikož potraviny byly tehdy běžným předmětem směny. Ukazují se tu však hned na začátku dvě zvláštnosti. Výměna ekonomicky nutných předmětů – v tomto případě potravin (prasat) - by zřejmě neměla být klasifikovaná jako obřadní směna. Mauss ukazuje, že ve směně obřadního významu se naopak vyměňují ekonomicky nepotřebné věci. Rovněž skutečnost, že docházelo ke směně naprosto stejných[42] prasat, je podnětem k zamyšlení.

[42] Zřejmě je míněno stejně upravovaných a stejně velkých. Feil doslova říká „identických“.

V archaických společnostech obvykle existují různé druhy směny vedle sebe.[43] Jedná se o běžnou směnu, v níž kroky výměny probíhají současně a směňují se „běžné spotřební věci“, a obřadní směnu darů, v níž dochází k časovému odstupu a směňují se ekonomicky nepotřebné věci. Směna ekonomicky nutných předmětů je pouhá „směna“, avšak darování utváří a posiluje vztahy mezi lidmi. Jde o rovinu profánní a posvátnou (pro druhou z nichž je charakteristické rituální a obřadní chování). Jako jeden z příkladů bychom mohli uvést existenci dvou[44] směn vedle sebe, z nichž každá je zmíněného odlišného charakteru. Je to kula, obřadní směna darů, jež mají podobu cenných náramků a náhrdelníků. Oplácí se, až se směr obdarovávání otočí, čímž dochází k časové prodlevě a vytváří se závazky. Probíhá vznešeným a velkorysým způsobem. Kula je však vždy příležitostí k běžné směně, gimwali, v níž se směňují komodity (něco za něco a ihned) a jež se vyznačuje urputným smlouváním a dohadováním. To je chování, jež kula nepřipouští. Domorodci si dávají pozor, aby jednání příznačná pro každý typ směny nezaměňovali a obě směny od sebe udržují patřičně oddělené.

Vrátím se nyní k tee. Dochází v něm mezi partnery k výměně téměř identických prasat.[45] Pokud by došlo k výměně v jednom časovém okamžiku, neměla by taková směna žádný smysl. Když si dva mezi sebou vyměnili vajíčka a boty, tedy dva různé předměty, význam to mělo. Zde lze tedy vidět, proč a v jakém případě tato směna význam má: není-li to běžná směna, ale směna darů, jež se oplácejí až po určité době. Tento charakter směny tee dokládá Feil, když mluví o jednotlivých fázích tee, kdy se činí půjčky a dluhy a pak se splácejí. Partneři si vzájemně darují prasata, což je výrazem přátelské úcty či vděku, třeba za výpomoc, a partner daruje s očekáváním, že příště bude obdarován zase on či mu přítel jinak vyhoví.

Tee je tedy směna „darů“, v níž k oplatě dochází až po určité době. Podobně v kule náčelníci na návštěvu svých směnných partnerů žádné dary nebrali a jejich dary jim oplatili až po čase. Díky časové prodlevě vzniká podle Mausse mezi oběma stranami závazek. Bourdieu uvádí časový odstup mezi jednotlivými dary jako jakousi nutnou clonu, aby se dar mohl jevit jako na nic nevázaný, samostatný a velkodušný.[46] Také kdybychom druhému zpětně dali ten

[43] Mauss (1999), Feil, in Appell – Madan (1988)

[44] Mauss uvádí v tomto případě ještě více druhů směn vedle sebe, avšak tyto dva zdůrazňuje; viz. Mauss (1999).

[45] Kromě prasat jsou zde jako předmět výměny zmíněny také mušle, ale nedosahují takového významu jako prasata. Prasata jsou, jak je vidět, základním a významným směnným předmětem.

[46] Bourdieu (1998), str. 123

stejný dar, mohli bychom ho tím urazit. Vypadalo by to jako „já dám tobě, a ty dáš mně“.[47] Muži ve směně darů tee si však vyměňují téměř identická prasata. Jak je tedy možné, že mezi nimi vzniká jakési pouto a utužuje jejich vztahy?

Chov prasat vyžaduje náročnou lidskou péči a starost. V Kleinigově popisu darování prasete jsme viděli, že vepřové bylo naplněné tím nejlepším kořením a celý balíček byl umně zabalený v těch nejvybranějších listech. Práci, kterou muži do chovu prasat a pak také do přípravy daru vkládají, zajišťuje hodnotu daru. Pečlivá úprava vepřového balíčku, která dělá vepřové darem, by se dala přirovnat k tomu, když někdo koupí dar v obchodě a zabalí jej.[48] Zabalením dostává předmět punc jedinečnosti, dárce do daru vloží balením vlastní úsilí[49] (pokud si jej nenechá zabalit přímo v obchodě). Zabalení tak dělá předmět darem. Fakt, že prase je „od někoho“ darované, že ten někdo vynaložil síly, aby jej vypěstoval a pak ještě snaživě upravil, dává věci hodnotu a smysl daru.

*

Postavíme-li směnu tee s potlačem a kulou vedle sebe, lze vidět, že v tee jako jediné směně se vyměňují stejné věci. V potlači i kule jde o rozličné předměty, jež se partneři snaží získat. Ač může jít v případě kuly pouze o směnu náramku za náhrdelník či v případě potlače přikrývky za přikrývku, jsou to prestižní předměty, jež mají svou historii. Tím, že náramek již držel nějaký významný muž, je náramek o to cennější a získává na své jedinečné podstatě. Přikrývky mají jako punc ceny a jedinečnosti vyšité rodové znaky. Proto říkám, že každý takový předmět je svým způsobem jiný, jedinečný. Prase je však jednorázový dar a dál mezi partnery neobíhá. Nikdo by o prasata nesoupeřil, jelikož to nejsou prestižní předměty a také mezi muži nejsou předávány dál, tak to ani nelze. Tyto dva důvody spolu přitom úzce souvisí.[50] Prasata jsou určena k přímé spotřebě. Asi v takovém smyslu, v jakém o spotřebě (a výrobě) mluví v kladném smyslu Aristotelés. Přirozená je výroba pro užitek, spotřebování, a

[47] Rost (1994)

[48] Zde přirovnávám úpravu balíčku a balení. O kupování daru zde nejde. (Kupování věci a chov prasete by se lišily v tom, že na chov člověk vynakládá mnohem větší a dlouhodobé úsilí.)

[49] Rost (1994)

[50] Prasata neobíhají, tzn. to stejné prase není předáváno dál. Obíhající předměty v kule stoupají na ceně právě proto, že obíhají (svou historií, tím, jaké osobnosti je držely v rukou, jsou o to cennější). Soupeří se o ně proto, že obíhají (v tee to z tohoto důvodu nelze) a také díky prestižnosti předmětů. (Nehledě na to, že kdyby prasata obíhala, asi by se zkazila.)

ne pro to, získat z ní něco navíc. Prase je předáno a snědeno, zatímco věci obíhající v potlači a kule mužům přinášejí prestiž. To je onen zisk[51], něco „navíc“, jak říká Aristotelés.

Prvním rozdílem je zde směna stejných a na druhou stranu různých věcí. Murphy o dnešní společnosti říká, že pravidlem pro dávání vánočních dárků je, že lidé v rovnocenném postavení dostávají stejné dárky, zatímco jsou-li nerovnocenného postavení, dostávají dárky odlišné hodnoty. A také naopak, že nerovnocennost darů vede k nerovnocennosti společenského postavení (a stejně tak v případě rovnocennosti). Stejné dary upevňují vztahy a celkovou „jednotu“ a solidaritu.[52] Feil, jenž zkoumá směnu tee, přichází na to, že výměna stejných předmětů prohlubuje vztahy mezi muži a vyjadřuje jejich vzájemnou rovnost.[53] Na druhou stranu, předměty vyměňované v potlači a kule jsou charakteristické každý svou jedinečností. Předměty jsou tímto různé a jsou předávány mezi muži dál, a tak o ně partneři „soupeří“. Tím se mezi nimi vytváří nadřazené a podřízené – hierarchizované – role. Při potlači, obdarovávání mezi potenciálně nerovnými, se mezi aktéry nastolují trvalé vztahy symbolické nadvlády.[54]

Během potlače i kuly se každý partner snaží získat tu lepší, cennější a prestižnější věc. U tee je to tak, že partner zkrátka obdrží prase, čímž je svým partnerem obdarován a poctěn. U potlače a kuly partneři vyvíjejí aktivnější úsilí o vlastní zisk (s čímž úzce souvisí i konfliktnost, o níž bude řeč), kdežto něco takového z popisu tee nevyčteme.[55] To souvisí s Feilovým závěrem, že některé směnné systémy se zaměřují na vztahy mezi muži a některé na

[51] Bourdieu označuje prestiž za „symbolický zisk“, o němž bude dále v textu ještě řeč; Bourdieu (1998).

[52] Murphy (1998), Boudrieu (1998)

[53] Vzájemnou rovnost Engů, jak říká Feil, utváří také fakt, že prasata jsou dostupná pro každého. Oproti moce, kde mušle jsou omezeným statkem, což mezi partnery plodí nerovnost.

[54] Bourdieu (1998), str. 128. Bourdieu zde činí také rozdělení na upevňování jednoty a solidarity mezi rovnými a vytváření vztahů nadvlády a podřízenosti mezi nerovnými. Doplňuje vlastní příklad z Alžíru, kdy „sociální předivo“ vytvářejí ženy každodenní výměnou drobných dárků a naopak velké, výjimečné a „diskontinuální“ směny uskutečňují muži.

[55] Bylo řečeno, že charakterem předmětu směny v tee je dáno také to, že se o něj nesoupeří. Směnným systémem jsou však obecně podporovány morální kvality, spoleh na druhého, pocit bezpečí. Dostaneme-li se k nezištnosti, ta je sama o sobě problematická. V tee, potlači i kule se partneři chovají velkoryse a nezištnost je pravidlem. Avšak očekávání oplaty zde, nevyslovené, je; viz. Mauss (1999). Takže i ve směně tee určitý prvek vlastního zájmu a očekávání oplaty je - partner ví či očekává, že na oplátku pak zase bude obdarován on, anebo mu přítel vypomůže - podle Feila je však ve společenství méně důležitý než zájem na vztahu s partnerem.

transakci předmětů. K tomu prvnímu typu přiřadil směnu tee, v níž k sobě partneři chovají úctyplné vztahy a vyměňovaná prasata podporují rovnost a solidaritu. K druhému typu dosadil moku, v níž sehrály důležitou roli mušle, jež u Melpů podněcují soutěživost[56] a vytváří tak mezi nimi nerovnost (moku jsem dosud nechala záměrně stranou, protože je problematická právě přílivem mušlí a peněz). K druhému typu bych přiřadila i potlač a kulu. Partneři se zaměřují na věc- chtějí jí získat, touží po ní. U tee se nic takového neodehrává a Engové dbají více na vztahy než na předměty směny.

Engové říkají, že „k prasatům může přijít kdokoliv, ale dobří partneři se hledají hůř“.[57] Zdá se, že Engové hodnotí vztahy jako důležitější také proto, že nejsou tak jisté jako to, že si Eng vypěstuje prase. Prasat je dostatek a jsou dostupná pro každého. Oproti tomu partneři v potlači, kule a moce vnímají zřejmě cennou věc, o níž každý usiluje, jako ne tak snadno dosažitelnou, poněvadž je jich omezené množství.

Aspekt soutěživosti a rivality, jenž je možné u potlače i kuly vidět, souvisí dále s tím, že ač jsou vztahy směnou obecně utužovány,[58] partneři si zároveň neustále udržují odstup a projevují nedůvěru. Tím jsou si „cizí“. Oproti tomu v tee prvky bojovnosti a boje nejsou a partneři se naopak velmi spoléhají jeden na druhého. Směnná partnerství jsou podivuhodně stálá a nekonfliktní (dobrá vůle a čestnost jednotlivců je bez přítomnosti formálních sankcí pozoruhodná).[59] Darování vyjadřuje respekt a úctu, ne pohrdání a nabubřelost. Partneři jsou si zároveň přáteli, ne „soupeři“.

Mauss říká, že pro směnu obecně je důležitý mír, aby mohla probíhat.[60] Tee proti válce působí (přinejmenším v očích domorodců). Feil doslova ukazuje, že tee je směnný systém, jenž tlumí nepřátelství a oproti lokálním bojům je věcí univerzální, věcí „všech“. „Výměně se připisuje mnohem větší kulturní hodnota, než je připisována válčení.“[61] V očích Engů stojí

[56] Aspekt soutěživosti Feil sám přímo nezmiňuje, ale zmiňuje související „princip zájmu“, „předarovávání“a příliv peněz, jež se začaly navracet ke své původní funkci, jako prostředek ke koupi, tedy funkci v obchodu. Kolonisté přinesli trh, s nímž se moka začne prolínat. S vlastním zájmem, penězi a trhem je soutěžení spjato.

[57] Feil, in Appell – Madan (1988)

[58] viz. popis směn - kolektivní chování v potlači a kule

[59] Feil, in Appell – Madan (1988)

[60] Mauss (1999)

[61] Feil, in Appell – Madan (1988), str. 102

směna a válka v opozici a směna je spjata s mírem, poklidem a bezpečím. Na druhé straně, v potlači vidíme všudypřítomný aspekt bojovnosti a také boje – není výjimkou, že se během obřadní slavnosti darů náčelníci pustí do boje. Pokud partner dar neoplatí, je možné si jej za určitých okolností vzít i násilím, nebo se mu pomstít.

Moka je svým druhem specifická v tom, že v koloniálním období byly do Mount Hagenu dovezeny lákavé mušle, jež způsobovaly to, že se partneři zaměřovali na ně a chtěli je získat. Podněcovaly mezi nimi soutěživost. Také skutečnost, že jich bylo omezené množství, k tomu přidala. Moka se nikdy tolik nesoustředila na prasata jako tee, tak zřejmě proto bylo pro směnu jednodušší nový předmět směny přijmout. Vztahy zřejmě nebyly nikdy tolik stmelené jako v tee, a tak mužům mušle, jež podněcovaly soutěživost a rivalitu, nebyly překážkou. Na to navazuje pozdější přijetí peněz, které hrají podobnou roli jako mušle. Zde je dobré zmínit, jak charakterizuje peníze a platidla vůbec Sokol.[62] Musí být pro lidi přitažlivé, musí je lákat k tomu, aby se je snažili získat - musí je každý chtít. Jinak by svou funkci nemohly plnit. Sokol sám jako příklady takových platidel uvádí mušle, zlato a stříbro. Co ale náramky a náhrdelníky v kule a přikrývky a destičky u potlače? Také jsou to předměty trvanlivé[63] a nedají se jíst a také je každý chce a usilovně se je snaží získat. Jsou to tedy rovněž platidla - což nakonec i Mauss sám dokládá tím, že slouží jako základní míra hodnoty.

*

Tee se od těchto tří směn – potlače, kuly a moky - viditelně liší v tom, že ačkoli je to také obřadní směna darů, dary jsou potraviny. Potraviny (vepřové) jsou pečlivě upravené, což je dary činí, a spolu s příslušným napětím časové prodlevy směna tee patří k obřadní směně darů. Ve zbývajících třech směnách darů se vlastně směňují „platidla“ (o něž muži vzájemně soupeří). Bylo možné sledovat, že ačkoli se směnní partneři v potlači, kule i moce zaměřují na předmět směny více než na vztahy mezi muži, u tee je tomu naopak. Partneři „jsou si jeden druhému cenností“ [64] - co jsou cennosti ve třech zbývajících směnách, bylo již ukázáno. Partneři potlače i kuly se však před sebou mívají na pozoru a vztahy mezi Melpy jsou zase napínány přítomností peněz. Lidé nejsou tolik stmelení jako partneři v tee, jsou oddělenější či, dalo by se snad říci, individualizovanější. S tím souvisí rys soupeření (jenž v tee chybí). Tyto

[62] Pro kompletní charakteristiku peněz a platidel viz. Sokol (2004).

[63] Sokol (2004); jedna z dalších charakteristik platidla.

[64] Van Baal, citováno dle Feil, in Appell – Madan (1988), str. 99

dvě skutečnosti působí oběma směry- soupeření o tyto věci, „platidla“ lidi rozděluje a na druhou stranu, alespoň na příkladu moky je vidět, že mušle a peníze (tedy platidla) by zde nikdy nebyly přijaty, pakliže by vztahy byly podobného ražení jako v tee.

Zdá se, že kula a potlač se od tee odlišují tím, že způsobují hierarchizaci společnosti, anebo přinejmenším svým charakterem do hierarchizované společnosti přirozeně zapadají a souzní s ní (hierarchizace společnosti může mít stejně tak zpětně vliv na podobu darování). Hierarchizace souvisí se soupeřením o prestižní předměty. Na druhé straně je směna tee, jež svým charakterem probíhá v souladu s rovnostářským upořádáním společnosti. Tedy specifická výměna (stejných darů) podporuje rovnostářský charakter společnosti a naopak. Přestože potlač a kula mají vliv na utužování vztahů, na soudržnost a stmelení společnosti, obsahují jisté rysy, jež vztahy naopak lehce uvolňují – soupeření s sebou nese konflikt, vzájemnou nedůvěru a jistou „oddělenost“ či odstup mezi partnery. Figurují zde vlastně „platidla“, o něž muži bojují, jež ale na druhou stranu nezbavují závazku (jako tomu je u moderních peněz).[65]

Moka je trochu odlišný případ v tom, že v moce jsou rysy soupeření, konfliktu, vzájemné nedůvěry a odstupu způsobeny směňovanými mušlemi, jež zde byly dovezeny a přirozeně zde zapadly. Nepodařilo se mi však zjistit, zda jsou mušle také prestižními předměty. Zároveň byl do moky kolonisty zavlečen i samotný obchod a peníze. Moka a peněžní obchod začaly časem fungovat jako jeden celek. Přes tuto odlišnosti ji svým charakterem řadím k potlači a kule a zdá se, že je zde také důležitě zastoupen rys společenské hierarchizace.

Všechny čtyři směny jsou obřadní archaické směny darů, jež utužují vztahy a posilují soudržnost společnosti. Směnu tee bych však vyzdvihla jako takovou směnu darů, jež by tuto charakteristiku „stmelující“ směny díky svému charakteru mohla naplňovat o něco lépe, než zbývající tři směny, které obsahují zmíněné prvky, jež vztahy také lehce rozvolňují. Jistě tyto tři směny nelze srovnávat s dnešní tržní směnou (která je oproti archaické směně darů něčím zcela odlišným), ale zdá se, že například rysem soutěžení o lákavá „platidla“ se jí podobají.

*

[65] Mauss (1999)

K tomu, co bylo řečeno o upevňování solidarity a rovnosti v tee a o soutěživosti a nerovnosti ve zbývajících třech směnách, by vhodně seděla koncepce Karla Polanyiho.[66] Polanyi rozděluje směnné systémy na tři typy: reciproční, redistribuční a tržní. Popisované typy směn se vzájemně nevylučují - mohou se v jedné společnosti vzájemně mísit a vedle nich mohou fungovat i jiné typy směn.

První je reciprocita (vzájemná výměna), jež je nejjednodušším a nejranějším typem směny. Daruje se věc s očekáváním, že za ni člověk dostane věc stejně cennou. Výměna probíhá mezi dvěma a posiluje jejich vztah- je tedy také osobní záležitostí, nejen směnou. Darování má ekonomickou hodnotu, ale také symbolizuje vztah mezi dárcem a příjemcem. Takovou směnou může být i manželská výměna a série hostění se navzájem mezi rodinami. Tato výměna podporuje společenskou solidaritu. K reciprocitě bych jejím charakterem přiřadila směnu tee.

Druhým typem je redistribuce (přerozdělování). „Společnosti, v nichž je hlavním směnným systémem reciprocita, jsou většinou rovnostářské, zatímco společnosti s redistributivním hospodářstvím jsou vždycky hierarchické.“[67] V redistribuci zboží přechází od výrobce k centrálnímu úřadu či osobě, která je pak zpátky přerozděluje. To vytváří podmínky pro dělbu práce. Murphy doslova uvádí, že v mnoha částech Melanésie dochází k tomu, že lidé dávají náčelníkům přebytečnou potravu a ti ji pak rozdávají prostřednictvím hostin a darů. Takové rozdělování se děje selektivně a je investicí do prestiže a moci. Myslím, že zde je jasně vidět, že indiánský potlač[68] patří k tomuto Polanyiho typu směny.

Tržní systémy jsou charakteristické pro kapitalistické společnosti v Evropě a Spojených státech. „Trh je jakékoliv místo, kde se shromažďují prodejci a dostávají od kupujících něco za své výrobky, přičemž cena je stanovena dohodou.“ Do moky trh přinesli

[66] srov. Murphy (1998), str. 138 - 142

[67] Murphy (1998), str. 139

[68] Pro vysvětlení pár slov. Už prvním, snadno viditelným odlišujícím znakem je to, že v potlači hraje významnou úlohu náčelník, kdežto v tee náčelník nehraje roli (alespoň z popisu to není patrné). Ač vedle velkých potlačových slavností ještě probíhá reciproční výměna mezi lidmi, ve slavnostech má právě hlavní úlohu náčelník, jenž pak zpátky vrací – rozdává věci lidem svého kmene. Vytváří se hierarchie (a to také díky různosti těchto věcí). V tee vidíme, že partneři vyměňují prasata přímo mezi sebou a jsou si rovni.

kolonisté, s nimiž začali Melpové obchodovat. Zdá se, že předtím zde převládala vzájemná výměna (podobně jako v tee), s níž se trh později propojil.

Obchod je charakteristický pro tržní i přerozdělovací systém, ale i pro některé systémy vzájemné výměny. Murphy zde uvádí kulu společně s gimwali jako obchod, v němž dochází ke směně věcí dvou odlišných kategorií. Hodnotu těchto dvou kategorií nelze srovnávat a směnu věcí z jedné a druhé kategorie nelze mísit. „Můžeme se domnívat, že zjevnou funkcí obchodu je výměna výsledků specializované výroby a základním cílem specializace je udržení obchodu.“[69] Obchod má svou ekonomickou stránku, ale jeho latentní funkcí je upevnit vztahy mezi kmeny. Kula jako rozsáhlý celek, souhrn všech různých směn, jistě svůj ekonomický význam má (viz. zmíněné směny gimwali, wasi a sagali). Pokud bychom ale měli na mysli samotnou konkrétní směnu „kula“ (směna náhrdelníků a náramků), zdá se mi, že nemá tolik ekonomický význam, jako spíše obřadní a rituální, tedy symbolický. O navazování a upevňování vztahů zde však právě jde. Murphy ještě doplňuje fakt, že kula (brána jako celek) je záležitostí vrchní vrstvy obyvatelstva ostrovů, a tak ji propojuje, upevňuje celkovou hierarchii a jde o to, zabránit přístupu obyčejných lidí do obchodu a ochránit stávající hierarchizovanou strukturu.[70]

4.2. Darování a budování vlastního postavení v archaické a moderní společnosti

Jan Sokol ve své knize Filosofická antropologie s podtitulem Člověk jako osoba krásně ukazuje, jak archaické prvky lidského chování mohou přetrvávat až do dnešní moderní doby a jak moc jsou pozměněny či ponechány v původní podobě. Nyní bych se chtěla věnovat takovým souvislostem spojující dobu tehdejší a dnešní v ohledu darování. Konkrétně se zaměřím na budování vlastní prestiže a autority. Příklady z dnešní doby je možné hledat jak na veřejnosti, která k prestižnímu chování přímo vybízí, tak i v rodině, v níž si členové vzájemně potvrzují a udržují svá postavení.

V archaických společnostech měla výměna darů celospolečenský význam. Šlo jistě o praktickou záležitost, kdy si třeba člověk od druhého půjčil, když zrovna neměl. Oplata pak

[69] Murphy (1998), str. 143

[70] Murphy (1998)

často byla vrácena i s úrokem. Zároveň šlo však o navazování a potvrzování vztahů. Kromě přátelství to byla i jistota, že když budu potřebovat, druhý mi jistě pomůže, anebo nám ten a ten přátelský kmen dodá válečnickou posilu. V moderní době se reciproční darování přesouvá do užšího okruhu – dary se vyměňují v rodině, mezi přáteli a blízkými. V dávných dobách probíhala výměna z ekonomických důvodů, ale i jako výraz přátelství a ocenění vztahu. I dnes dochází k darování částečně ve smyslu hmotné podpory, a to hlavně v rodině, ale obvykle je symbolického významu - často se pojí k slavnostní příležitosti či se daruje spontánně a dárek je výrazem poděkování nebo citu.[71] Tradiční výměnu mezi rodinami a sousedy lze stále nalézt u nás na vesnicích. Paní daruje své sousedce vajíčka, protože jich má hodně, a obdarovaná sousedka, když upeče buchty, si vzpomene na svou sousedku a přinese jí také trochu. I zde můžeme rozhodně mluvit o utváření dobrých vztahů. Zároveň darovaná věc způsobuje na straně obdarovaného závazek, který jej nutí dar splatit.

Darování ale neprobíhá jen v okruhu blízkých. Dar zavazuje a člověk také může darováním svému okolí dávat najevo svou převahu. Kolik nebo jak hodnotnou věc darovat, závisí také na tom, komu dárce daruje a v jakém postavení se obě strany nachází. V potlači musel náčelník darovat hodně, aby před svými soupeři ukázal, že je bohatý a mocný. Bylo to přehnané plýtvání, jež však ani lidem v kapitalistické společnosti není zase tak cizí.[72] Náčelníci se předháněli navzájem, kdo bude ve slavnostním darování či ničení lepší. Rost zmiňuje konkrétně předhánění i v dnešní době – týká se to také slavnosti a konkrétně zde, i když bychom našli více příkladů, je řeč o svatbě. Hosté se mnohdy předhánějí, aby dali najevo, jak cenný dar každý daroval.[73] To se však děje i například na večírcích, kdy pozvaní dávají dary oslavenci. S darem stoupá prestiž dárce a logicky k tomuto předhánění či touze ukázat se darováním unikátu či cennosti bude docházet spíše tam, kde je před kým se ukázat. Takže na hromadných oslavách náčelníků, kdy jsou pozvané celé kmeny anebo na večírcích,

[71] Rost (1994)

[72] Mauss (1999). Plýtvání v potlači a plýtvání dnešní je však nutno odlišit. V potlači náčelníci plýtvali s cílem ukázat se a vylepšit si své společenské postavení. Bylo to konání symbolického významu. Pro dnešní plýtvání je však významný jeho ekonomický rozměr. Nakupujeme, protože chceme mít stále lepší věci a ty staré brzy zase vyhazujeme. Jsou to věci spotřební. Plýtváme například i potravinami, vodou a podobně. Vypadá to však, že plýtvání v dnešní společnosti může nabýt i podobného symbolického významu jako u potlače, když například bohatý podnikatel rozhazuje peníze jen proto, aby se ukázal, že si to může dovolit a dal tak najevo, že se řadí mezi elitu.

[73] Rost (1994)

svatbách, veřejných oslavách a jiných společenských příležitostech. Tím však není řečeno, že se k tomu nedochází třeba v úzkém rodinném kruhu.

Náčelníci darovali či ničili prestižní věci, jež měly svůj velký symbolický význam. Byly to téměř uctívané měděné destičky, přikrývky, které se, s ručně vyšívanou symbolikou (rodovými znaky), pojily ke konkrétnímu rodu. Zdá se mi, že tuto symbolickou úlohu, jež věc dělá obdivovanou a cennou plní dnes často obchodní značka. Média nám ukazují, že věc s tou a tou značkou je opravdu ta nejlepší a předním módním návrhářům jsou projevovány pocty téměř jako bohům. Známé osobnosti se jinak než do značky skoro neobléknou (především tedy při společenských příležitostech, ať už večírcích nebo třeba sportovních[74]). Zde je vidět, že věc, která má „punc“, ať už je lepší než věci, které ho nemají, či ne, má velkou „moc“, je „působivá“, je prestižní a pojí se s mocí a prestiží lidí, kteří ji mají. Věc díky „osobnosti“, která jim dá onu „značku“, získává svou prestižnost a naopak, člověk, jenž pak tuto věc má, díky ní získává svou prestiž.[75] Tak je to u potlače, kuly i dnes.

Cenné věci však nebyly pouze záležitostí prestiže, moci a vlastního zviditelnění, ale také to byly magické předměty, jež přinášely štěstí. Například měděné destičky měly náboženský význam a přitahovaly další měď, přinášely bohatství i štěstí. Dnes si lidé zase darují různé čtyřlístky a prasátka pro štěstí a stále mají tyto drobné dárky své kouzlo. Jsou to vlastně talismany[76], a takovými talismany byly i například i zmíněné měděné destičky.[77]

Darování je ovlivněno postavením dárce i obdarovaného. Oproti darování, jehož cílem je povýšit se nad druhé, se také daruje tak, abychom si pokud možno zůstali rovni. Engové si byli rovni a dávali si stejné dary- a to působí i naopak: stejné dary potvrzují rovnost. Podobně, když se o Vánocích setkají bratranci -mají v rodině zhruba rovné postavení- nejlepším dárkem bude, když si oba dají třeba kravatu. Sice tím nic nezískají, ale dochází k upevňování vztahu. Kdyby jeden z nich dal dar výrazně cennější, rovnováhu tím

[74] Opět jde o to, se ukázat, či držet si „svou společenskou úroveň“, a čím je větší sešlost lidí a významnější událost, tím je k tomu větší příležitost.

[75] Člověk nezískává prestiž pouze díky věcem, ale i tím, jak se chová, vyjadřuje a podobně. To, zdá se, také platí u starých směn i dnes.

[76] S talismany se pojí i různá zaříkávadla a modlitby, a i dnes se třeba sportovec před náročným výkonem pokřižuje; viz. Sokol (2002).

[77] Mauss (1999)

naruší a druhý se bude cítit nepříjemně – bude si zřejmě říkat, že to teď vypadá, jakoby na druhém šetřil a že se chce druhý před ostatními asi zveličit.[78]

Vytahující se náčelníci mocně rozhazovali a ničili, protože mezi sebou soupeřili o velmi vysoké postavení. Svou velkorysost dnes denně ukazují známé osobnosti, když přijde otázka: co byste s těmi penězi udělal(a)? Velmi často zazní, že by určitě část daroval(a) na dobročinné účely. Dobročinnost je velmi cenná a je úctyplné, když někdo takto „nezištně" (bez nároku na oplatu) daruje. Právě proto však, že je to úctyplné, takovým velkodušným aktem si známý člověk zároveň přilepší a vrátí se mu to v obdivu diváků či posluchačů a množství prodaných vstupenek.[79] Jak říká Bourdieu, nezištnost se musí vyplácet.[80] Dalo by se skoro říct, že někdy to vypadá jako předhánění se v dobročinnosti. Když daruje ten a ten, tak já přece, abych nezůstal pozadu, musím darovat taky. Ty lépe situované však na druhou stranu jejich postavení k jednostranné dobročinnosti zavazuje.[81]

Chtěla bych zde uvést ještě jeden podobný a konkrétní případ, kdy výherce soutěže Vyvolených[82] ještě před vyhlášením, kdo z oněch tří vyhrává, slíbil svým dvěma soupeřkám, každé, auto. To je velkorysé, ale je to také určitý tlak na diváky, aby právě jeho zvolili vítězem. Potom teprve uvidíme, zda Vyvolený svůj slib splní. Podobně si lze představit náčelníky, kteří svým bohatstvím také ukáží, že se o svůj lid dokážou postarat - čímž získají jeho podporu. Dnes jsou to zase vůdcové politických stran. Tak by se daly uvádět podobné

---

[78] Murphy (1998)

[79] Tím bych nechtěla říct, že je zviditelnění se vždy motivem pro dobročinnost. Na druhou stranu bohatí (a často tedy známí) lidé jsou právě ti, kteří mohou více darovat a tak hodně pomoci.

[80] Oproti Bourdieho „zištné nezištnosti" lze postavit Baumanův koncept „čistého daru". Ten nejčistší dar by byl dar naprosto nezištný (což je spíše ideální a v praxi neskutečný případ). „Nezištnost znamená absenci náhrady jakéhokoli druhu." Člověk daruje bez ohledu na vlastnosti příjemce a jediné, co by mohl zvažovat, by byla otázka, zda tento člověk náleží do kategorie potřebných. (Ovšem to sám nikdy nemůžu vědět, zda tento člověk dar opravdu potřebuje. Odpovědí je tedy ano.) Čistý dar je tak „uznáním lidství druhého". Viz. Bauman (1997), str. 90-91

[81] Luhman, citováno dle Rost (1994). Je zde konkrétně řeč o „stavovské povinnosti" vzhledem k chudým. Jedná se o dobročinnost, především pak almužny. (Na příkladu almužny by šla ukázat ona symbolická hra nadřazenosti a podřízenosti, o níž bude dále v textu řeč. Dá-li někdo ironicky almužnu člověku, který ji nepotřebuje, je to výraz pohrdání a snaha zesměšnit tohoto člověka. Dárce se nad obdarovaného vyvyšuje a almužna by mohla být míněna jako „pomsta".)

[82] V této soutěži šlo o vysokou výhru patnácti milionů korun.

příklady donekonečna, z nichž jeden, jenž se váže k dnešní době, zná určitě každý. Jsou to banky, jež nabízejí půjčky „do několika hodin“ a jakoby „za nic“. Co je motivem, snad ani nemusím doplňovat.

Jak je vidět, darování, nejen že je ovlivněno postavením obou stran, ale i zpětně jejich postavení ovlivňuje.[83] Dovolila bych si nyní zmínit jednu osobní zkušenost. Téměř denně po dobu pěti let navštěvuji jeden menší obchod s potravinami. Vždy, když paní vedoucí slaví narozeniny, nabízí svým zaměstnankyním, prodavačkám, chlebíčky a zákusky. Nikdy jsem však neviděla, že by některá z prodavaček takto v obchodě slavila.[84] Muprhyho tvrzení je v tomto případě paralelou. Zmiňuje, že zaměstnavatel by měl dát zaměstnanci dražší dárek, než sám dostane. Zde si můžeme povšimnout, že pravidlo opět funguje i opačným směrem – kdyby dal zaměstnanec svému zaměstnavateli dražší dárek, mohlo by to vypadat, že si ve firmě chce získat autoritu a předčít tak svého šéfa. Murphy ke svému tvrzení doplňuje, že zaměstnavatel si dražším darem získává či potvrzuje své nadřazené postavení a zároveň tak získává loajalitu svých zaměstnanců. Zdá se, že zmíněný příklad s paní vedoucí do tohoto vzorce docela zapadá. Dary zavazují a dá-li prodejce zboží zprostředkovateli svého nákupu drahý dar, může být takový dar považován už za úplatek.

*

Dar má obrovskou moc hýbat s mezilidskými vztahy. Oplata je závazná, a tak by se někdy mohlo až zdát, že darování probíhá podle pravidla „něco za něco“. Bourdieu uvádí svůj příklad z Alžíru, kde se říká, že „dar je neštěstí, protože nakonec se musí oplatit“.[85] Můžeme vidět určitou podobnost u již zmíněného „gift“, jež znamená jak dar, tak i jed.[86] Dar člověka nutí oplatit a tak se vymanit z podřízeného postavení, v němž se nachází. Je svému dárci dlužen a dárce má nad svým obdarovaným symbolickou moc.[87] Darující daruje jistě proto, aby dotyčnému udělal radost, anebo protože je k tomu příležitost a etiketa to vyžaduje. Odměnou za dar je darujícímu minimálně pochvala, úsměv či radost obdarovaného.[88]

[83] Viděli jsme na příkladu poníženého bratrance, anebo darujících osobností, firem a bank.

[84] Příklad nelze brát za zcela spolehlivý – tvrzení nemá hodnotu závěru empirického výzkumu. Jako ilustrace by snad tento příklad posloužit mohl. Pro potvrzení takového jevu dále uvádím Murphyho poznatek.

[85] Bourdieu (1998), str. 123

[86] Mauss (1999)

[87] Bourdieu (1998)

[88] Rost (1994)

Bourdieu to nazývá symbolickým ziskem. Pokud se dar vydaří a u obdarovaného vyvolá radost, vznikne pocit uspokojení i u toho, kdo daroval.[89] „Odměněny“ jsou tak obě strany. Darování je skupinou či společností podporováno a oceňováno. Obdarovaný vyjadřuje vděk, a kdyby to tak nebylo, stal by se předmětem odsouzení. Toto chování je založené na „kolektivním očekávání“ a aktéři se tak chovají v rámci vymezených mantinelů. Velkodušnost je odměňována a sobectví a kalkul zapovídáno.[90]

Lze si povšimnout, že darování probíhá podle daných pravidel společnosti a nezištnost je kladně hodnocena a podporována. Přitom ale, podle pravidel, darující tuší, že dar mu bude příště oplacen. Jakkoli ctí muži ve směně tee morální zásady, dávají s vědomím, že jim příště jejich partner taky dá, či podá pomocnou ruku. V potlači i kule se také podporuje velkodušnost[91] a stejně jako v těchto všech zmíněných případech zůstává očekávání oplaty nevyřčeno a záměrně, podle pravidel, zakryto.[92]

*

Podobný řád, nenarušovanou hierarchii a hru nadřazenosti a podřízenosti, o nichž byla řeč i v archaických směnách darů a nyní, můžeme hledat také v rodině. Užší vztahy spojené s darováním fungují dnes především právě zde. Děti dávají svým rodičům méně hodnotné dárky než dostávají.[93] Je to výraz jednak ekonomických možností těchto členů rodiny, ale také výraz hierarchie, jež by neměla být narušována. Tak když najednou stárnoucí rodiče od svých dětí začnou dostávat cennější dary, vidí, že jsou „přemoženi“ a stávají se tak částečně závislými.[94]

Autorita starších slábne[95]- ve starých dobách byli starší nejctěnější členové rodu, protože byli moudří a na vše znali řešení. Dnes, vlivem moderní doby, jež je tak neúprosně rychlá svými stále novými vynálezy a vymoženostmi, starší tomuto světu přestávají rozumět.

---

[89] Rost (1994)

[90] Bourdieu (1998)

[91] V moce zřejmě také, alespoň to tak mohlo být v její původní podobě. Ale o ní nemám dostatek informací, abych to mohla potvrdit.

[92] Bourdieu (1998)

[93] Rost (1994)

[94] Murphy (1998)

[95] Arendtová (1994)

Jsou tak „odsunuti na vedlejší kolej“ a bohužel jim už není projevována taková úcta jako dřív a jakou by si zasloužili. Rost uvádí příklad prarodičů, jež se snaží zachovat si své postavení v rodině, autoritu a úctu, jíž se pochopitelně nechtějí vzdát. A to právě tak, že dbají na to, aby svým vnukům, případně dětem, darovali vždy cennější dar. Kdyby vnuk babičce daroval cennější dar, narušil by tím tuto hierarchii.

*

Darováním si dárce také udržuje či vydobývá své postavení, prestiž a autoritu. To bylo vidět na příkladech veřejného darování (či prezentace svých věcí) jak u archaických náčelníků, tak u dnešních moderních lidí. Udržování autority pomocí darování se děje i dnes v rodině.

4.3. Darování a peníze v archaické a moderní společnosti

V archaických a tradičních[96] společnostech měli lidé mezi sebou užší vazby, jež dovolovaly méně svobody, a celá společnost tak byla mnohem více stmelená. Rozdíl mezi vztahy v tehdejší a dnešní době ukazuje například Tönnies. Moderní doba s sebou přináší individualizaci a jednotlivec se tak více vyděluje ze skupiny. Dalo by se velmi zjednodušeně říci, že užší zavazující vztahy, jež dříve propojovaly celá společenství, dnes propojují už jen jednotlivé rodiny.[97] Nyní se zaměřím právě na tyto užší vztahy. Směnu v archaických společnostech proto budu stavět vedle dnešního darováním hlavně mezi blízkými – mezi přáteli a v rodině. V přeměně z tradičního „společenství“ (Tönniesova Gemeinschaft) ve „společnost“ (Gesselschaft) hrají důležitou roli peníze. Simmel tvrdí, že peníze napomohly ve společnosti rozvoji racionálního uvažování a kalkulace, jež jsou charakteristické pro moderní

[96] Tradiční společnosti vznikají zhruba od šestého tisíciletí př. n. l. Jsou to srovnatelně větší společnosti než ty dosavadní a rozvíjí se v nich města. Vyznačují se nerovnostmi týkajících se bohatství a moci a jsou spojeny s vládou králů a císařů. Nazývány jako civilizace nebo tradiční státy; viz. Giddens (1999) Tradiční společnosti zanikají nástupem modernizace (velké revoluce a konec 18. století). Člověka archaického a tradičního od sebe nelze zcela oddělit.

[97] Murphy tuto záležitost vysvětluje takto: „Reciprocita probíhá na úrovni rodiny a mezi přáteli a známými, ale upevňuje pouze malou část společenského systému.“ Murphy (1998), str. 141 Oproti tomu reciprocita je rovněž směnný systém, jež kdysi fungoval v rámci celých společností a stmeloval je. (O tom již v textu byla řeč.)

společnost. „Peníze tak vydláždily cestu od Gemeinschaft ke Gesselschaft.“[98] Chtěla bych především sledovat, jak se chovají peníze v rámci užších vztahů.

Bylo ukázáno, že ve směnách tee, potlač i kula dochází k výměně věci za věc, jsou to tedy tradiční směny. V moce však nastala velká změna. Když do Mount Hagenu přijeli kolonisté, přivezli jednak mušle, ale později také peníze. Mušle způsobily ve společnosti větší hierarchizaci, jak již bylo vysvětleno. Feil dále ukazuje, že jakmile se dostaly do směny peníze, vztahy mezi muži se tím začaly napínat. S darováním věci je spojen také jakýsi zájem o toho, jemuž darujeme. Peníze jsou však spojeny s vlastním výdělkem a obchodem. Jakmile se směna darů (jež náleží do obřadní, posvátné sféry) a směna věci a peněz (jež náleží do profánní sféry) začne prolínat, dochází k jakémusi zmatení a podezření, s jakými úmysly druhá strana vlastně směňuje. Aristotelés praví, že výměna, jež je zaměřena na zisk, je nepřirozená a ruší pouto či vazby mezi domácnostmi. Přirozená je výroba pro užitek, spotřebování, a ne pro to, získat z ní něco navíc. Tak to funguje i v přírodě.[99]

Vztahy založené na postavení (vztahy v tradiční společnosti) jsou osobní a smluvní vztahy (typické pro moderní společnost) jsou neosobní. Dva bratři, kteří žijí v africké vesnici, si navzájem pomáhají a mají společný podnik. Pro tento vztah není žádných dalších podmínek, než to, že jsou bratři. Dva američtí bratři, jež budou chtít založit společný podnik, spolu půjdou k právníkovi a partnerství nechají formálně stvrdit dokumentem. To, jak se k sobě budou chovat v obchodním prostředí, se nemusí lišit od toho, jak se k sobě chovají dva cizí obchodníci.[100] To by mohlo jejich vztah spíše napnout. Společníci příbuzní se spolu více hádají než cizí, „rodinná pouta nejsou při společném obchodování příliš účinná, obchodní vazby naopak často rodiny rozvracejí.“[101] Bourdieu uvádí příklad z Alžíru, kdy se „synovi nebo manželce ... neplatí mzda a považovalo by se za hanebnost, kdyby mladý Alžířan požadoval plat od svého otce“.[102]

[98] Parry – Bloch (2000), str. 4

[99] Bloch – Parry: Introduction: money and the morality of exchange, in Parry – Bloch (2000)

[100] Murphy (1998)

[101] Murphy (1998), str. 154

[102] Boudrieu (1998), str. 125

Podobně je možné pozorovat opatrné zacházení s penězi v rodině u malajských rybářů.[103] V rodině dochází k symbolické proměně „podvratné a hrozivé síly peněz do něčeho morálního a společensky kladného“.[104] Muži prodávají své ryby, a to tak, že správně se do obchodních vztahů mohou dostat jen s cizinci, s nimiž se mohou porovnávat (jsou si tedy v jakémsi smyslu rovni). Takové vztahy totiž nelze mísit s morálními zavazujícími vztahy mezi příbuznými. Jakmile muž vydělá peníze, předá je své ženě. Ženu kontakt s amorální oblastí tržních transakcí nepošpiní.[105] Ženy pak peníze rituálně očistí tak, že je „přemění do morálně přijatelného zdroje, jenž živí domácnost a komunitu“.[106] Symbolicky peníze „vaří“. Probíhá tak přeměna ze „syrového“ na „vařené“, jež se může bezpečně začlenit do domácnosti a živit ji. Symbol „vařeného“ (normálně jídla, ale zde i jakoby peněz) se u Malajců pojí s představou solidárních vztahů.

Podobná nepatřičnost přítomnosti peněz ve společenství úzkých a tradičních vztahů, se objevuje v již zmíněné směně darů tee. Tee peníze nepřijala, a pokud se náhodou ve směně peníze objevily, vždy zastupovaly prase, jež uhynulo a jehož maso bylo prodáno na trhu lidem mimo společenství („outsiderům“). Jak je vidět, peníze se opět objevují na jakési pomyslné „hranici“ tradičního společenství – zde se objevují až mezi lidmi, jež žijí „mimo společnost“, jež se jaksi do společnosti nedokáží správně začlenit. Jakmile peníze z této okrajové oblasti vstoupí do směny, fungují v zástupnosti za věc (prase) a také patřičným způsobem, jako věc,

[103] O nich ve sborníku vydaném Parrym a Blochem pojednává Janet Carsten.

[104] Parry – Bloch (2000), str. 23

[105] Zajímavé srovnání bychom mohli hledat v Alžíru, a dokonce prý i v našich společnostech. Bourdieu uvádí, že v Alžíru „ekonomická ekonomie, jak ji praktikujeme my, je záležitostí žen. Mužům v jakýchkoli ústupcích brání čest. Čestný muž nemůže říci: ‚Vrátíš mi to, než se začne orat‘; nechá lhůtu otevřenou. Nebo: ‚Za to , že ti půjčím vola, mi dáš čtyři snopy obilí.‘ Ženy naopak hovoří o cenách a lhůtách otevřeně; mohou si dovolit říkat ekonomickou pravdu, protože z ekonomie symbolických směn jsou (alespoň jako subjekty) vyloučeny. “ Bourdieu dál říká, že to platí i v našich společnostech – muži prý „často, aby si nezadali, nechávají určité věci, jako je například udání ceny, na ženách“; viz. Bourdieu (1998), str. 127- 128. Malajský rybář sice prodává, ale pravidlem je, že v této sféře obchodu nesmí jednat s lidmi, s nimiž jej pojí úzké vazby, ale pouze s cizinci. Alžířan zase velkoryse jedná v rámci úzkých vazeb a „obchod“ sem nesmí zanést. Zde je vidět nutné oddělení obou sfér- sféru obchodní a sféru úzkých vazeb. Na těchto dvou příkladech je podobné také to, že ženy mohou mít kontakt s tržní, obchodní sférou, přičemž se zároveň starají o domácnost, a nijak to nevadí či spíše právě u nich to nevadí. U Malajců je žena právě aktérem (jakýmsi katalyzátorem), který zajišťuje rituální přeměnu peněz tak, aby byly přijatelné pro prostředí domácnosti.

[106] Parry – Bloch (2000), str. 23

jsou předávány. Jen tak, že jsou peníze nahlíženy tak, jak je nahlížena věc, a když se s nimi tímto způsobem zachází, se zde mohou objevit.

Je možné hledat ještě další zajímavé konotace, jež se s penězi mohou pojit. Vezmeme-li příklad Fidžijců, opět je vztah k penězům svým způsobem specifický. Na Fidži se pije *yagona* – je to rituál, kdy se lidé z vesnice sejdou a pijí tento tradiční nápoj. Je to obřad, během něhož se yagona roz-dává a jenž potvrzuje hierarchii a řád mezi lidmi. Je nutné dodržovat příslušná pravidla. Každý sedí na nějakém místě, podle toho, jakého je postavení v této společnosti. Tento rituál je pak obměněn a existuje ještě v takové podobě, kdy do hry vstoupí peníze a yagonu pro sebe lidé navzájem „kupují". Na tomto, spíše už večírku, je uvolněná atmosféra a významnější roli hrají křížoví bratranci a sestřenice, jež spolu žertují a flirtují. Bratranci a sestřenice mají totiž rovné postavení, a tak právě oni tímto chováním narušují ustavenou společenskou hierarchii. Tyto dva oddělené systémy na sebe navazují, protože bratranec a sestřenice se vezmou a opět vzniká řád - manželé se přímo začlení do hierarchického uspořádání ve společnosti. Rituál yagony a rituál spjatý s penězi k sobě významově stojí v opozici. Tradiční yagona symbolizuje řád – hierarchický vzorec pokrevního příbuzenství a vůdcovství (na vrcholu hierarchie je vůdce), zatímco rituál, do něhož se dostaly peníze, je spjat s pomíjivými, rovnostářskými, sexuálními a chaotickými vztahy nesezdaných křížových bratranců a sestřenic.[107] Alespoň tak to Fidžijci sami vnímají – vidí opozici toho, co je „fiždijské" (tedy jak se patří na Fidžijce[108]) a toho, co se pojí s penězi a obchodem.

*

Na těchto příkladech lze sledovat, že peníze jsou stavěny do opozice vůči úzkým vztahům v archaickém či tradičním typu společenství. V tee a v případě malajských rybářů figurují peníze spíše na hranici společenství a pokud jsou přeneseny do něj, musí se rituálním způsobem zajistit, aby nenarušily jeho řád. Peníze způsobují, že „uvnitř sociální skupiny se víc a víc stírají pevné hranice"[109] dochází k přechodu od stability k labilitě, tedy k jakémusi rozvolnění. Podobné uvolnění můžeme sledovat v rituálu spjatém s penězi u Fidžijců. Řád

[107] Toren, C.: Drinking cash: the purification of money through ceremonial exchange in Fiji, in Parry – Bloch (2000), str. 142 - 161

[108] Tedy fungování tradičních vztahů na úrovni příbuzenství a nepodmíněnosti vzájemné pomoci a darování.

[109] Simmel (1997), str. 24

tradičního společenství se rozpadá a dochází k chaosu a výstřelkům.[110] Pak se však pomocí darování yagony (jež představuje nápoj, tedy „věc“) řád ve společenství zase potvrzuje a urovnává.

Na peníze je někdy nahlíženo v negativním smyslu, jelikož za peníze člověk vlastně může mít všechno, může si za ně koupit cokoli.[111] Peníze jsou nahlíženy jako zkažené a nemorální.[112] Malajská žena musí peníze očišťovat a zbavovat je jejich ničivé síly. „Pro Alžířany je morálka obchodu, trhu, opakem poctivosti, morálky *bu nija* (poctivý, čestný člověk), která například nedovoluje půjčovat někomu z rodiny na úrok. Trh je místo, kde panuje kalkulace nebo dokonce ďábelská lest, ďábelské porušování posvátného.“[113] Archaické nebo tradiční směny, o nichž jsme dosud mluvili, probíhají právě na této úrovni posvátného, jíž vládne velkorysost a vznešenost. Peníze, s nimiž je spojena touha po vlastním zisku a kalkul, tomuto obřadnímu chování naprosto odporují. Proto je pak zřejmě musí malajská žena rituálně očišťovat anebo v tee se mohou objevit pouze v zástupnosti za věc a je s nimi jako s věcí zacházeno.

S tím také souvisí již zmíněné, že peníze jdou proti úzkým vztahům tradičního společenství, narušují jeho řád, hierarchii a vztahy se tím nabourávají a rozvolňují. A zdá se, že úzké vztahy, dříve v rámci společenství a dnes již hlavně rodinné, se penězům jaksi brání a mají určitou tendenci je vylučovat (příklad Alžíru a tee), snahu je přeměňovat (Malajci – rituální přeměna a cílem je, aby peníze byly zdrojem obživy domácnosti, tedy nakonec „věcmi“- potravinami apod., a také tee, v němž se s nimi zachází jako s „věcí“). Pokud peníze v této oblasti působí jako „peníze“, narušují vztahy (moka a Murphyho příklad mísení vztahů rodinných a obchodních).[114] Dnes jsou úzkými vztahy hlavně vztahy rodinné (o nichž konkrétně mluví právě Murphy a Bourdieu).

---

[110] Což trochu připomíná rozboření starého řádu, vznik chaosu a uvolnění mravů v novoročních slavnostech archaických lidí a opětovné znovuustavení světa a opětné fungování společnosti, o němž mluví Eliade (1993). Střídání těchto dvou rituálů připomíná koloběh neustálého rušení a obnovování světa.

[111] Aby se však společnost nerozpadla a mohla fungovat, jisté věci se za peníze nesmějí dát koupit, jako například soudce nebo policista; viz. Sokol (2002).

[112] Simmel (1997)

[113] Bourdieu (1998), str. 133

[114] S tím vším souzní zmíněný názor Aristotela.

K věci má člověk obvykle nějaký vztah, už minimálně proto, že je pro něj nutná a užitečná, ale peníze jako takové jsou prázdné, neosobní a samotné o sobě (dokud je nevyměníme za věc) k ničemu nejsou.[115] Neosobní peníze jsou tak v rozporu s úzkými, osobními vztahy. Další věc je právě ona spjatost peněz s vlastním ziskem, jež je v souvislosti s jednáním v osobních vztazích nemorální. Kříží se zde nepodmíněnost vztahu a podmínky, jež udává obchod, nezištnost úzkého vztahu a usilování o vlastní zisk. Podobně jako mluví Bourdieu o oblastech, v nichž platí zákaz kalkulovat (v oblasti úzkých vztahů, tedy mezi přáteli a v rodině, anebo také třeba v oblasti náboženské), Murphy zmiňoval rodinné vztahy a obchodní (jejichž jednání se kříží, protože se řídí jinými pravidly), stejně tak Bauman mluví o odlišném jednání v těchto dvou sférách. Přijdu-li za bratrem a budu-li od něho chtít půjčit peníze, může mi dát kázání, ale potom mi nakonec půjčí – udělá to proto, že jsem jeho bratr. Banka však bude chtít potvrzení o tom, zda mám práci a kolik vydělávám měsíčně. Motivy jednání bratra a banky se budou lišit. Pro bratra bude důležité, že jsem jeho bratr, můj nárok je jeho závazek a náš osobní vztah není ničím jiným podmíněn. Banku zase nebude zajímat, jak strašně trpím, a bude se mnou jednat na úrovni vztahů obchodních a neosobních.[116]

Směna věcí vztahy stmeluje. Jak je to však s výměnou věcí v potlači a kule, o něž muži usilují? K navazování a utužování vztahů vlivem směny, jak jsme viděli, dochází. Vzájemné soupeření o tyto věci však napovídá, že zde hraje roli také vlastní zájem a zisk. Předměty vyměňované v potlači a kule nejsou věci určené ke spotřebě. Jsou to věci, jež jejich vlastníkovi přinášejí (a v případě náčelníka i celému jeho kmeni) prestiž, štěstí a bohatství. Tyto cennosti, jak říká Mauss, přitahují další cennosti, tak se vlastně bohatství rozmnožuje. Každý tyto věci chce a snaží se je získat. Muži o ně mezi sebou soupeří. Ve všech těchto bodech se charakteristika těchto věcí shoduje s charakteristikou peněz. Čím je člověk bohatší (vydělává více peněz), tím stoupá jeho prestiž, vážnost a moc. Peníze se také dokáží rozmnožovat, o čemž svědčí dnešní bankovní průmysl.[117] Peníze také každý chce a lidé soupeří o vyšší platy. Mauss sám nazývá zmíněné prestižní věci platidly, protože jsou

[115] Alespoň ne v tradičním společenství či fyzicky v rodině dnes. Bankovní průmysl je už jiná kapitola a je to sféra obchodní a neosobní.

[116] Bauman (1997)

[117] Rozmnožování měděných destiček se děje v důsledku směny, k níž patří dávání a vracení s úrokem. Dnešní banky jsou v tomto ohledu založeny na podobném principu. Rozmnožování bohatství v archaické směně však mělo symbolický (či rituální) význam a takové bohatství vlastně „k ničemu“ nebylo (je-li řeč o praktickém využití). Dnes je tomu jinak – bohatství má především význam ekonomický a je záležitostí spotřební.

základní mírou hodnoty, stejně jako peníze. Rozdíl je však ten, že tyto věci nezbavují závazku, jako to dělají peníze. Díky přítomnému závazku tedy, přes vzájemné soupeření, směna těchto věcí společenství také stmeluje.

*

Nyní je třeba podívat se na darování dnes a opět se zaměřit na věc a peníze. Tentokrát se bude pozornost soustředit na osobní vztahy. Bylo řečeno, že s darováním věci je spojen zájem o toho, jemuž darujeme. Když dnes darujeme, snažíme se dotyčnému vybrat dárek „na míru“, dar, který by ocenil, hodil by se mu a měl by z něho radost. Je tendence vybírat jako dary také věci, které by obdarovaný používal dlouhou dobu a které by hned nezaložil do šuplíku. Dar také obdarovanému připomíná osobu darujícího, obdarovaný je potěšen a druhému vděčný a dar tak tomuto vztahu kladně přispívá. Dar také může vyjadřovat určitou symboliku, může předávat nějaký vzkaz. Buď je „vzkaz“ spojený s dárcovou osobou, s osobou obdarovaného, či může být také orientovaný na jejich vztah.[118] Dávají se i různé drobnosti jako talismany pro štěstí, jež vyjadřují něco jako „budeme tě ochraňovat a nosit ti štěstí“. Darováním talismanu tak člověk vyjadřuje zájem na dobrém osudu druhého. Minimálně člověk darem vyjadřuje to, že si na druhého vzpomněl a vynaložil nějaké úsilí - něco pro něj vybral, případně vyrobil.

Peníze jsou ale bezbarvé a prázdné. Věc má svou kvalitativní stránku, kterou peníze vyjádřit nemohou.[119] Nad půvabnou věcí se nadchneme, potěší nás. Proto dárek také úhledně balíme. Balení působí estetické potěšení a dělá z věci překvapení. Je-li dárek koupený, je dárcovo zabalení také vlastní investice do daru. Žebrákovi darujeme almužnu, drobné peníze, protože věříme, že je potřebuje. Nejde zde ale o osobní vtah. „...právě peníze naznačují, že dárci o vztah nejde.“[120] Přátelům se z téhož důvodu peníze dávat nehodí.[121] Peněžitý dar působí v našem kulturním okruhu díky své abstraktní povaze příliš neosobně.[122] Také Simmel mluví o neosobnosti peněz a tendenci dívat se na věci z hlediska kvantitativní a ne kvalitativní

[118] Rost (1994)

[119] Simmel (1997)

[120] Sokol (2002), str. 184

[121] Sokol (2002)

[122] Rost (1994)

hodnoty.[123] Peníze individualizují a zprošťují závazku. Právě mimo osobní vztahy jsou ve velkých moderních společnostech velkou výhodou a vlastně nutností.[124]

Peněžitý dar by se dal považovat za způsob, jak umožnit obdarovanému, aby si své přání splnil dle vlastního vkusu či potřeb, ale stále ještě upřednostňujeme věcný dárek, který je možné předat osobně. Předmět pak může fungovat i jako upomínka na toho, kdo jej daroval.[125] Peníze tuto funkci zjevně plnit nemohou. Cheal na základě svého výzkumu ve Winnipegu zjistil, že hmotný zisk z daru je méně rozhodující, než samotný akt darování. To proto, že dospělí by si často mohli svá přání v ceně daru plnit sami a podstatně lépe. Reciproční darování však podporuje porozumění v rámci vztahu.[126] Dostaneme-li peníze, dostaneme pouze právě onu hodnotu a akt darování ztrácí v tomto případě svůj význam. Jsou-li darem peníze či peněžní poukázka, je to možné chápat jako určitou formu hmotné podpory.[127] Především blízká osoba by však měla přidat navíc ještě nějaký osobní dárek. Osobní dárek vyjadřuje vztah k druhému, určitý druh citu. Foa činí rozdíl mezi láskou a penězi. Láska (a tedy i cit obecně) je osobní a vázána na určitou osobu. Peníze jsou naopak neosobní a univerzální. Lásku nebo určitý cit můžeme vyjádřit konkrétnímu člověku a pouze my sami, kdežto tytéž peníze můžeme dát komukoliv, a to i přes někoho třetího.

Dáváme-li někomu dárek, strháváme cenovku, aby dotyčný nevěděl, kolik dar stál, protože právě o to zde nejde. Darování má symbolický význam a cena se jakoby vzájemnou dohodou zatajuje – „o skutečných cenách nechci nic vědět a nechci, aby o nich věděl ten druhý“.[128] V peněžitém daru je však cena přímo explicitně vyjádřena. Věcný dar nese nějaký symbolický vzkaz a člověk jej ocení také proto, že vyjadřuje dárcovu snahu. Bourdieu říká, že dostane-li někdo peníze, mohl by si také myslet, že dotyčnému ani nestál za to, aby se snažil a něco pro něj sám vybral. Pravdou ale je, že tak to není možné brát vždy. Tak například babička, která se těžce pohybuje a pro dárek je příliš složité dojít, anebo také neví, co má

[123] Viz. také Mauss (1998), jenž přirovnává dnešního člověka k „homo oeconomicus“.

[124] Peníze zjednodušují směnu, což je potřeba hlavně dnes, kdy je systém trží směny velmi komplikovaný, a peníze dávají také člověku svobodu, která je nutná (a to zvláště v dnešní době, kdy společenský systém funguje jinak než dřív).

[125] Rost (1994)

[126] Cheal, citováno dle Rost (1994)

[127] Clausenová konkrétně uvádí příklad darování novomanželům; Clausenová, G., citováno dle Rost (1994).

[128] Bourdieu (1998), str. 125; Bourdieu mluví v souvislosti se symbolickou směnou o „zákazu explicitnosti“.

vybrat, protože svět mladých je jí už dosti cizí a nevyzná se v něm, daruje nejspíše právě peníze. Nejčastěji z toho důvodu, že dotyčný neví, co vybrat, aby nekoupil něco nevhodného, dává právě peníze. Peněžní dary jsou v dnešní době stále častější a Rost uvádí, že zvláště mladí je ocení. Peněžité dary se dávají zpravidla sestupným směrem mezi generacemi.[129] Zde tedy vidíme druhou stranu mince.

*

Byl ukázán rozdíl mezi věcným a peněžitým darem. Ač někdo říká, že peníze se dávat nehodí a vztahu nic nedávají, jistě může mít darování peněz také své výhody, a to i s přihlédnutím k situaci toho, komu darujeme. Zřejmě však něco bude na tom, že darování věci vztah těchto dvou lidí stmeluje, zatímco darování peněz tuto funkci neplní. Tento závěr souvisí s poznatky o penězích vyvozenými z příkladů archaických společností. Peníze jsou s úzkými a osobními vztahy v rozporu, proto je tendence je z této oblasti vyčleňovat. Peníze jsou totiž neosobní a mají v sobě individualizující prvek.

[129] Rost (1994)

5. Dodatek:

Co nelze vyčíslit penězi

Simmel příhodně řekl, že dnešní člověk má díky novodobému myšlení, jež přinesly peníze, tendenci vidět a hodnotit věci na ekonomické rovině. Také Mauss o dnešním člověku mluví jako o „stroji vybaveném počitadlem“. Jakoby se vytrácela ta oblast, kdy věci a jednání lidí nemají jiný význam než ekonomický. Vždy je však v životě vymezena oblast, v níž platí zákaz kalkulovat, jak jsme viděli v Bourdieho příkladu rodiny. Je to oblast, v níž je ekonomie popírána a přípustný je zisk symbolický. To se vztahuje na rodinu i jiné osobní vztahy, například mezi přáteli, a pak třeba také na oblast náboženskou. Zároveň také existují oblasti, v nichž nelze ony lidské skutečnosti zhodnotit či vyčíslit v penězích, tedy ekonomicky.[130]

V dnešní době je tendence stále více lidských činností ekonomizovat a stejným ekonomizujícím pohledem se dívat na svět kolem sebe. Avšak věci mají také kvality - jsou krásné a půvabné - a ty úplně penězi, prostředkem vyjadřujícím kvantitu, vyjádřit nelze.[131] Kvalita navíc pro každého znamená jinou hodnotu[132], je subjektivní, avšak kvantita je stále stejná – konkrétní architektonické dílo se mi oproti někomu jinému nemusí líbit, zatímco stokoruna bude vždy jen stokorunou. Simmel dodává, že peníze, tedy vlastně činitel ekonomizující pohled na věci, jaksi „obrušuje hrany věcí“ a ty pak pro nás ztrácí svůj půvab- neumíme je již v jejich kráse docenit. To se však netýká jenom věcí, ale také lidí a jejich činů. Tak stará-li se někdo o postižené lidi, kde se o platu, jež by „doceňoval“ jeho práci, nedá příliš mluvit, ekonomizující měřítko není zcela uplatněno - a dalo by se vůbec uplatnit?

Obětavou práci snad ani nelze v tomto smyslu kvantifikovat. Může jí být práce zmíněného pečovatele, anebo také třeba lékaře, jenž nemocným dětem sám od sebe vynahrazuje osobní přístup a přítomnost rodičů. Tito lidé onu práci zřejmě dělají také hlavně proto, že je nějak naplňuje. Bourdieu by řekl, že tím naplněním je symbolický zisk. Bauman zmiňuje (v souvislosti darováním a nezištným „čistým darem“) „nanejvýš potěšující odměnu

[130] Zdá se také, že se s oblastmi, v nichž se nesmí kalkulovat, mohou překrývat.

[131] Simmel (1997)

[132] Už „hodnota“ sama o sobě upomíná na to, že je věcí subjektivní. Hodnota je vždy hodnotou pro někoho. Viz. Sokol (1998)

v podobě morální satisfakce: pocit nesobectví, sebeobětování kvůli jiné lidské bytosti“.[133] Tak to jistě není jen v darování, ale funguje to i v případech, jež byly právě zmíněny. Vykonává-li člověk podobnou práci, vkládá se osobně do věci a jakoby v té práci nechává (dalo by se snad říci, že „daruje“ či věnuje) kus sebe. Člověk druhému dává něco víc, něco, co je nad rámec toho, za co je zaplacen.[134]

Sokol mluví o nákladných operací malých dětí, kdy dětská tvář v reklamě účinně přesvědčí o potřebě přispět. „Každému je zřejmé, že tady by peníze rozhodovat neměly.“[135] Tento případ nabízí jakousi citovou odměnu a je tu příslib, naděje, ale jsou případy, kdy tomu tak není. To sice například u již zmíněné péče o mentálně postižené, jež vypovídá o obětavosti a jakési snaze dokázat, „že rozumíme, co je lidský život, a možná se trochu nevědomky bráníme tíživé představě, že by o jeho ‚ceně‘ měly rozhodovat jen výkony a výsledky.“[136] Zde ekonomické měřítko či hodnocení nemá hlavní moc a takový případ potvrzuje, že dnešní člověk není jen „homo oeconomicus“. Sokol v prvním případě zmiňuje „citovou odměnu“, tedy onen Bourdieho symbolický zisk, jež je jakýmsi protipólem zisku ekonomického.

Příkladů, jež nejsou ocenitelné penězi je jistě víc, a jedním z nich by rovněž mohla být péče matky o děti a domácnost. Jistě by mohl Dawkins[137] namítnout, že matka jen pečuje o „své geny“, protože má zájem na tom, aby právě její geny přežily a uplatnily se v budoucnosti. Podívám-li se na problém z úhlu pohledu, jakým jsem se dívala doposud, matčina obětavá péče není žádnými penězi vyčíslitelná. Také zde lze hledat odměnu (symbolický zisk), jíž je matce úsměv a vděk dítěte, to, že k matce lne, či to, že se dítěti dobře vede. Na druhou stranu, dnes je již možné si pečovatelku o domácnost či chůvu zaplatit a u nás jsou tyto služby poměrně rozšířené a běžně využívané. Zde je možné vidět tendenci tuto péči oceňovat v penězích a možnost využívat ji jako placenou službu. Chůva se o dítě stará za peníze - protože je to její práce, a tak na rozdíl od matky je její motiv odlišný. Jistě jí, zvláště

[133] Bauman (1997), str. 91. Bauman ještě doplňuje: „V přímém kontrastu ke směně a snaze o dosažení zisku narůstá takové morální uspokojení úměrně s bolestivostí sebeoběti a výsledné ztráty.“ (Zde opět vidíme jakýsi symbolický versus ekonomický zisk.)

[134] To, že člověk se do věci vkládá, by se dalo jistě sledovat u jakékoli činnosti či vykonávané práce. U práce pečovatele o postižené je to však více viditelné a podstatné.

[135] Sokol (2002), str. 138

[136] Sokol (2002), str. 138

[137] Dawkins (1998)

jako ženě, může dítě do jisté míry přinášet i osobní uspokojení (tento symbolický zisk, jenž s pravou ekomonií nemá nic společného), avšak je to „služba“ a funguje na rovině obchodní a víceméně neosobní. Nepodmíněná péče matky (a její citová investice) je v tomto smyslu nenahraditelná. Takto se do sféry osobních vztahů může dostat zisk ekonomický – osobní vztah je nahrazen (neosobní) placenou službou.

Kromě péče o postižené, již vykonávají státní zaměstnanci s minimálním finančním oceněním nebo dobrovolníci už dnes je také možné zaplatit si „lepší“ speciální soukromou péči. Na to je však potřeba mít hodně peněz. Je však dobré, že i takové možnosti existují. Srovnáme-li péči dobrovolníka či například státní pečovatelky s péčí lépe placené soukromé ošetřovatelky, ten druhý případ se zdá být právě onou ekonomizovanější činností, jež funguje spíše jako služba výměnou za peníze a spíše na neosobní a obchodní rovině. Oproti pracovníkům, jež nejsou dostatečně oceněni a jež tuto práci dělají částečně pro svůj dobrý pocit a naplnění[138], dobře ohodnocený pracovník ze soukromého zařízení má náročnou péči zřejmě dostatečně vynahrazenou penězi. V prvním případě bude pečovateli jeho činnost zároveň částí jeho osobního života či bude se do jeho života jaksi více dostávat. V druhém případě peníze oddělují službu a osobní život.

Vezmeme-li si příklad faráře či biskupa, je to práce, již dotyčný vykonává z vlastního přesvědčení, jakoby do ní vkládá sám sebe a přizpůsobí jí celý svůj život. Když se někdo pro takovou činnost rozhodne, bývá to často na celý život a rozhodně to není kvůli penězům. V náboženské oblasti je „ekonomická dimenze ... založena na popření ekonomie“.[139] Církev je také ekonomickým podnikem, ale její náboženské poslání ekonomickou dimenzi zastírá, i samotným jejím aktérům. Je to sféra, v níž je kalkul a ekonomický zisk zakázán.

*

Lze vidět dvě roviny – ta, kdy člověk nejedná jenom pro peníze, ale víc do činnosti zřejmě i vkládá sám sebe (osobnější rovina) a druhá, kdy je za činnost zaplacen a vlastně tak

[138] „Konečně se při setkáních s lidmi, kteří se těžce, nenapravitelně postiženým věnují, nelze ubránit dojmu, že jsou to právě tito postižení, kteří dávají smysl životům zdravých.“ Sokol (2002), str. 138
Ve slabých chvilkách, jak to občas bývá, by si takový pečovatel mohl také postesknout – a co z toho vlastně mám? Symbolické uspokojení samotné k životu nestačí – člověk by také měl být spravedlivě a dostatečně ekonomicky doceněn.

[139] Bourdieu (1998), str. 141 Podobnou tendenci bylo možné sledovat v případě rodiny, kam ekonomie nepatří.

vykoná činnost výměnou za peníze – tedy něco za něco (neosobnější a ekonomičtější rovina). První rovina v sobě nese prvky nezištného jednání, a leckdy je jí nezištnost přímo vzorem. Kalkulování je zapovězeno. Aktér je do věci víc osobně vložen, pojí jej k ní určité přesvědčení či osobní závazek[140] – v případě pečovatele je přesvědčení o tom, že to, co dělá, je k něčemu dobré, více potřeba než jinde a například kněz je pro tuto funkci vázán určitými životními pravidly a vnitřní přesvědčení hraje také velkou roli. Vykonává-li člověk činnost výměnou za peníze, přičemž činnost a peníze jsou zhruba rovnocenné, člověk by nějaké další přesvědčení, když je finančně uspokojen, ani nepotřeboval. Není řečeno, že jej nemá, ale není jej tolik potřeba. Ekonomický zisk nahrazuje zisk symbolický. Svou práci může pečovatel jednoduše vykonat jako službu, jako obchod. Žádná další pouta pak nejsou třeba a peníze zařídí, že jsou obě strany vyrovnané a nic si už nedluží. Je to spíše rovina obchodní, kde osobní závazek příliš nehraje roli.[141] Tyto dvě roviny, rovina obchodní a rovina osobních vztahů, jsou ideálními typy a žádnou činnost nelze takto ideálně hodnotit. Je to hodnocení přibližné a prvky těchto dvou rovin se ve skutečných činnostech a v reálném životě prolínají.

Na tomto místě se opět potvrzuje, že dvě sféry – osobních a obchodních vztahů – mají tendenci fungovat odděleně či se nějakým způsobem vzájemně potlačovat a vylučovat. Jedna je nahraditelná druhou, ale stojí proti sobě jako významové opaky a vzájemně se nepromíchávají. Zároveň je zde možné vidět, že moderní člověk není jen homo oeconomicus. Součástí jeho života a jeho zájmem není pouze ekonomický zisk.

[140] Zde si lze opět povšimnout oblasti závazku, z níž je pravá ekonomie vyloučena. Podobnost lze hledat už v archaické směně darů.

[141] Sféra peněz a obchodu je sférou neosobní a osobní závazek je v ní potlačen. Jak říká Simmel, peníze často svádějí k neuvážlivému a nepoctivému jednání. Viz. Simmel (1997)

Závěr

V této práci jsem se snažila ukázat, jak může předmět směny ovlivňovat vztahy mezi lidmi. Jedná se o směny rozličných darů, avšak i do takové směny, jak bylo vidět, mohou vstoupit peníze. Od archaické směny darů se dostávám k darování dnešnímu. Dalším cílem tak bylo nalézt staré rysy směnného chování, jež přetrvaly dodnes a dobrat se k aktuálnímu tématu.

Pomocí srovnávání jednotlivých archaických směn jsem zjistila, že předmět směny ovlivňuje vztahy mezi dárcem a příjemcem. Konkrétně v potlači a kule dochází k výměně jedinečných prestižních předmětů, zatímco v tee se směňují stejná vařená prasata. Směna prasat se řadí také do obřadní směny, přestože předmětem směny jsou potraviny. Prasata mají charakter daru díky úsilí vloženému do pěstování prasete a pečlivé úpravy vepřového balíčku. Stejné dary v případě tee, jež jsou navíc dary jednorázovými a určenými k spotřebě, jsem postavila do kontrastu s prestižními předměty, jež obíhají ve třech zbývajících směnách a o něž muži soupeří. V tee rys soupeření či soutěživosti chybí, což vyplývá i z charakteru daru. Tento rys a výměna jakýchsi „platidel“ u potlače, kuly a moky způsobuje lehké uvolnění vztahů (nedůvěru a odstup) a konflikty, ač stejně jako ostatní archaické obřadní směny darů v konečném důsledku společenství stmelují. Pro tee je oproti kule a potlači charakteristická vzájemná důvěra a nekonfliktnost. V tee se muži zaměřují více na vztahy, než na předměty, u kuly, potlače a moky je tomu naopak. Soutěživost v těchto třech směnách (a prestižnost předmětů v poltači a kule) souvisí s hierarchickým uspořádáním společnosti, zatímco směna stejných darů v tee podporuje mezi muži rovnost. Každou směnu přiřazuji k určitému typu Polanyiho koncepce směny. V případě moky nemám dosud potvrzeno, zda jsou směňované mušle rovněž prestižními předměty. Zařazuji je však mezi „platidla“, jež se muži snaží získat. Navíc příliv peněz do moky tuto směnu od ostatních odlišuje a specifikuje.

V další části jsem sledovala paralely mezi archaickým a dnešním darováním, přičemž jsem se zaměřila na budování prestiže, postavení a autority. Dnes k takovému jednání veřejnost a společenské akce přímo vybízí. Podobně v potlači má pro náčelníka význam vytahovat se svým bohatstvím právě na veřejných slavnostech. Proto jsem se zaměřila hlavně na tuto oblast veřejnou. Člověk tedy nedaruje jen s cílem udělat někomu radost, ale daruje i proto, aby si udržel či vybudoval své postavení. Jak řekl Bourdieu, nezištnost se musí vyplácet. Potvrdila se mi domněnka, že darování s cílem vydobýt či udržet si postavení a

autoritu se dělo jak v archaických společnostech, tak dnes. Takové chování se může objevit i v rodině.

Dále jsem se zabývala darováním opět v archaických společnostech i v dnešní moderní společnosti, přičemž tentokrát jsem se zaměřila na sféru užších a osobních vztahů. Cílem bylo zjistit, jak v archaickém společenství úzkých vazeb a v rámci dnešních rodinných a blízkých vztahů působí peníze. Mohou jimi být peněžní dary či průnik peněz nebo obchodního jednání do těchto vztahů. Zjistila jsem, že peníze vztahy uvolňují a rozvracejí pevný řád. Zároveň peníze zbavují závazku. Mají jakýsi osvobozující vliv. Jelikož v úzkých vztazích právě mocně funguje závazek, je tendence peníze z této oblasti vydělovat či s nimi zacházet jako s něčím, co zastupuje věc. Svou roli také hraje představa nemorálnosti a nečistosti peněz. Peníze explicitně vyjadřují cenu a jsou spojené se zájmem o vlastní zisk. Jsou tak v přímém rozporu s nepodmíněností úzkých, zvláště rodinných vztahů. Peníze jsou prázdné, a proto se na utužování vazeb nepodílejí. Naopak vztahy spíše individualizují.

Nakonec jsem se zamýšlela nad tím, co penězi vyčíslit nelze. Příkladem může být péče matky o dítě a domácnost. I takové činnosti je však tendence ekonomizovat a platit si je ve formě vykonané služby, v uvedeném případě jde o práci chůvy nebo hospodyně. Rozlišuji práci konanou spíše z přesvědčení a tu, již člověk vykonává spíše za peníze.[142] Z vykonávané služby člověku plyne ekonomický zisk, přičemž z té práce prvně zmiňované také zisk symbolický. Je tendence tyto dva zisky nezaměňovat a nemíchat, stejně jako rovinu osobnější a rovinu spíše obchodní. Na rovině obchodní má tendenci se vytrácet osobní závazek. Tím se potvrzuje závěr z předcházející části. Zároveň docházím k závěru, že moderní člověk není jenom ekonomický živočich *(homo oeconomicus)*.

*

Téma této práce je poměrně široké a zdaleka ještě není vyčerpáno. Jsem si vědoma toho, že jsem komplexně jednotlivá podtémata neobsáhla a bylo by to už nad rámec bakalářské práce. Text však nabízí jednotlivé podněty pro další zkoumání a rozvinutí tématu. Psaní této práce pro mne bylo radostí a část zvoleného tématu bych příště ráda znovu využila a prohloubila.

[142] Je to rozdělení ideální, motivy se vždy mísí.

Seznam použité literatury

1. Arendtová, H. (1994): Krize kultury. Praha, Mladá fronta
2. Bauman, Z. (1997): Myslet sociologicky. Praha, Sociologické nakladatelství
3. Bourdieu, P. (1998): Teorie jednání. Praha, Karolinum
4. Dawkins, R. (1998): Sobecký gen. Praha, Mladá fronta
5. Eliade, M. (1993): Mýtus o věčném návratu. Praha, Oikúmené
6. Feil, D. K.: Morality of Exchange, in Appell, G. N. – Madan, T. N. (1998): Choice and Morality in Anthropological Perspective. State University New York
7. Giddens, A. (1999): Sociologie. Praha, Argo
8. Keller, J. (2002): Úvod do sociologie. Praha, Sociologické nakladatelství
9. Lagassé, P. (2000): The Columbia Encyclopedia. New York, Columbia University Press
10. Mauss, M. (1999): Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech. Praha, Sociologické nakladatelství
11. Murphy, R. F. (1998): Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha, Sociologické nakladatelství
12. Parry, J. – Bloch, M. (2000): Money and the Morality of Exchange. London, Cambridge University Press
13. Rost, F. (1994): Theorien des Schenkens – Zur kultur- und humanwissenschaftlichen Bearbeitung eines antropologischen Phänomens. Essen, Die Blaue Euele
14. Simmel, G. (1997): Peníze v moderní kultuře a jiné eseje. Praha, Sociologické nakladatelství
15. Sokol, J. (2004): Co jsou peníze? in Sociologický časopis (40/4), Praha, Sociologický ústav AV ČR
16. Sokol, J. (2002): Filosofická antropologie (Člověk jako osoba). Praha, Portál
17. Sokol, J. (1998): Malá filosofie člověka a slovník filosofických pojmů. Praha, Vyšehrad